

EMPRENEDORIA COOPERATIVA I INCIDÈNCIA SOCIAL:
UNA APROXIMACIÓ DES DE LA PERSPECTIVA DE GÈNERE

Treball Final del Màster d'Estudis de Dones Gènere i Ciutadania

Juny 2018

Alumna: Mariona Zamora Juan

Tutora: Mireia Baylina Ferré

Gràcies,

a les que sempre hi sou, Martí, mama, papa,

a les indispensables, Berta, Júlia, Marta i Clara,

a les quotidianes, Bernat i Yabel,

a les companyes d'aventura en el cooperativisme, Ari, Mireia i Víctor,

al suport incondicional, Amat,

i a totes les que des de tots els racons de món em cuideu sempre.

ÍNDEX

1. Introducció	2
1.1. Hipòtesi i objectius de la recerca	3
1.2. Interès acadèmic i social	4
2. Marc teòric	7
2.1. La mirada i les agents: situant la perspectiva de gènere i el concepte «dones»	8
2.2. Gènere, treballs i economies	11
2.3. Gènere, espai i interès per la comunitat	35
2.4. El marc de la vida quotidiana	23
3. Metodologia	39
3.1. Mètodes i tècniques de recollida i anàlisi de dades	39
3.2. L'escenari	43
3.3. Les indispensables	45
4. Emprenedoria cooperativista i incidència comunitària	52
4.1. Itineraris cooperativistes	53
4.2. El cooperativisme en el marc de la vida quotidiana	60
4.3. Àmbits i estructures d'oportunitat d'incidència en l'entorn	67
5. Conclusions	86
6. Bibliografia	94

1. Introducció

L'interès per la comunitat i la incidència en els territoris dels que participen les cooperatives és un dels set principis del cooperativisme que, com la resta de principis, cada cooperativa aplica i desenvolupa com considera. Totes les empreses, des de les que participen d'una fórmula d'emprenedoria individual, passant per les de gestió col·lectiva i fins a les grans corporacions, tenen un impacte en els territoris en els que es desenvolupen, i alhora d'analitzar-lo i valorar-lo es poden tenir en compte diferents aproximacions i perspectives, de les quals derivaran diversos indicadors valoracions.

Una de les aproximacions possibles és centrar-se en l'emprenedoria de les dones i fer-ho des d'una perspectiva de gènere i feminista. L'impacte de l'emprenedoria de les dones en els territoris i les comunitats de les que participen ha estat un tema força estudiat tant des de l'economia com la geografia feministes amb l'objectiu de posar en valor els treballs de les dones – tant sovint menystinguts per la mida o impacte econòmic de les iniciatives – així com l'impacte que generen tant en les pròpies vides com en de les persones i territori del seu entorn (Baylina et al, 2017; Benería, 2015; Berg, 1997; Hanson, 2003, 2009; Mansilla, Grenzner i Alberich, 2015; McDowell, 2014; Osorio, 2014). Aquests estudis, que presenten una mirada molt interessant sobre el fenomen, s'han centrat sobretot en l'emprenedoria individual i no han abordat el possible tret diferencial que pot aportar l'emprenedoria cooperativa de les dones en l'impacte sobre les pròpies vides i comunitats.

En aquesta recerca m'he volgut aproximar al fenomen, de manera acotada i eminentment qualitativa, de la incidència en el territori de les iniciatives d'emprenedoria cooperativa liderada per dones, amb l'objectiu de començar a explorar els buits de gènere que trobem en els estudis sobre l'impacte del cooperativisme (Mansilla, Grenzner i Alberich, 2015; Osorio,

2014), i els buits sobre l'economia social que trobem en els estudis de l'emprenedoria de les dones.

Aquesta recerca s'ha desenvolupat a la ciutat de Mataró (El Maresme), que degut a la seva tradició cooperativista, es plantejava des de l'inici com un escenari estable i fructífer per analitzar aquestes qüestions; alhora, degut al seu present caracteritzat per un moviment cooperatiu arrelat, viu i en constant desenvolupament, s'ha considerat aquest territori un laboratori ideal on fer un pas més enllà i explorar els reptes i oportunitats que les cooperatives suposen per a una incidència en l'entorn i les comunitats que apostin per una equitat i igualtat de gènere real i efectiva (Ateneu Cooperatiu del Maresme, 2017).

1.1. Hipòtesi i objectius de la recerca

La hipòtesi principal que ha motivat i estructurat la recerca és que l'emprenedoria cooperativa liderada per dones té una impacte i incidència transformadora de les relacions de gènere i de l'economia en la vida de les pròpies cooperativistes, les seves empreses, comunitats i l'entorn del que participen, en el sentit d'avançar cap a un horitzó més equitatiu, corresponsable i no androcèntric.

Com és aquest impacte i incidència, com i en què es materialitza, si és buscada o no, si contribueix a un major benestar per a aquestes dones i les seves comunitats, què hi aporta el cooperativisme i el moviment cooperatiu, quins obstacles i facilitats es troben aquestes dones a les pròpies cooperatives, a les xarxes d'intercooperació i a les seves comunitats són les preguntes que han seguit la formulació de la hipòtesi i han guiat el desenvolupament de la recerca.

Per donar resposta a aquesta hipòtesi i preguntes es van plantejar dos grans objectius: a) visibilitzar, posar en valor i analitzar les experiències i itineraris de les dones cooperativistes, les seves mirades, treballs, opinions, trajectòries, oportunitats, obstacles i vivències en relació al cooperativisme i la incidència en l'entorn des d'aquest; i b) analitzar la incidència del seu treball en les pròpies vides i els seus entorns des d'una perspectiva de gènere: és a dir, tenint en compte la incidència sobre la desigualtat i els rols de gènere construïts al voltant del treball remunerat i l'emprenedoria, així com en les xarxes de l'economia social i solidària, sobre la concepció androcèntrica dels treballs productius, reproductius i comunitaris – i les articulacions que es donen entre ells -, així com sobre la ciutat, barris o municipis en les que s'ubiquen.

1.2. Interès acadèmic i social de la recerca

L'interès d'aquesta recerca és alhora acadèmic i social. Els seus objectius responen tant a la voluntat de seguir aprofundint en la visibilitat i anàlisi del món de l'emprenedoria cooperativa i les seves lògiques des d'una perspectiva de gènere, com d'aportar elements de reflexió sobre els sistemes de creences, pràctiques i institucions que fan possibles les desigualtats de gènere en el sí del cooperativisme i el seu corresponent impacte en l'entorn. Al nostre parer aquests objectiu són d'interès tant per les disciplines en les que s'emmarca la recerca, com per al moviment cooperativista i les institucions polítiques que el volen fomentar.

A nivell acadèmic, com s'ha esmentat anteriorment, aquesta recerca s'emmarca principalment en l'economia i la geografia feministes. Aquestes disciplines, sovint en diàleg, han abordat qüestions relatives al treball i al cooperativisme, així com en l'impacte de l'emprenedoria sobre a la governança territorial o el desenvolupament local des de diferents prismes i amb

diferents intensitats, per la qual cosa la seva combinació ens permetrà abordar els nostres objectius des d'un punt de vista ampli i atenent a les qüestions socials, culturals, econòmiques i de territori. En el camp de l'economia com de la geografia, són moltes les veus d'investigadores que han assenyalat l'androcentrisme present en l'estudi tant de l'economia com de l'emprenedoria, i el seu impacte en les comunitats i els territoris, així com la poca comprensió sobre la significativitat de gènere en aquests processos (Baylina et al., 2017; Benería, 2015; Berg, 1997; Hanson, 2003, 2009; Mansilla, Grenzner i Alberich, 2015; McDowell, 2014; Osorio, 2014). Coincidim amb aquestes autores que cal, per tant, fer visibles les dones en aquests estudis, eradicar el biaix de gènere existent, posar sobre la taula les seves experiències, reptes, necessitats, aportacions; entendre els processos i les pràctiques de les relacions de gènere en la seva articulació amb l'emprenedoria; clamar justícia; trencar amb l'androcentrisme de l'emprenedoria, i celebrar la perspectiva emprenedora de les dones.

A nivell de praxis social, cal apuntar que si bé és cert que el món del cooperativisme i l'economia social no estan exempts de discriminacions, desigualtats i relacions de poder, a la seva base hi ha aspectes cabdals per a l'eradicació de les discriminacions i les relacions de poder de gènere presents al món econòmic i laboral que impregnen la seva activitat i impacte social: entre d'altres, el fet de partir d'un qüestionament d'una organització social i econòmica que es basa en desigualtats, unes fórmules de capacitació basades en l'aprenentatge compartit i el suport mutu, l'exercici del lideratge entès com a col·lectiu, la presa de decisions participativa, una pràctica real de democràcia interna, i la intercooperació. Així doncs, més enllà de ser plataformes idònies per a l'afavoriment d'un treball femení digne que doni resposta a les necessitats i desigualtats que viuen les dones, les cooperatives constitueixen una alternativa econòmica de transformació social arrelada al territori (Mansilla, E., Grenzner, J, i Alberich, S. 2014). Davant d'això, identificar les motivacions, facilitats, obstacles i itineraris de les dones cooperativistes per a incidir en els

seus territoris es considera que és o hauria de ser un gran interès tant per les dones cooperativistes, com per al moviment cooperatiu i les pròpies cooperatives, així com per als agents polítics que dissenyen i desenvolupen polítiques vers la igualtat de gènere i de promoció econòmica amb una voluntat transformadora de la realitat social de les dones.

Així doncs, si es pretén que el cooperativisme sigui un model econòmic amb incidència social cal prendre consciència del tipus d'impacte que promou també a nivell de gènere; i en aquest sentit es tracta d'un terreny poc explorat sobre el que pot ser molt interessant abordar les seves potencialitats, límits, reptes i oportunitats. Per tant, aprofundir de manera densa i complexa en les trajectòries, experiències, discursos i pràctiques de les dones cooperativistes en la seva voluntat – o no – d'impacte en la comunitat, se'ns planteja com una necessitat clau per diversos actors i àmbits. La recerca, doncs, pot ser útil, en primer lloc, per a les dones cooperativistes - per posar de manifest coincidències i divergències en les pròpies experiències, per visibilitzar-les i dotar-les de legitimitat de cara a elles mateixes i de cara a les pròpies cooperatives, xarxes d'intercooperació i institucions-. En segon lloc, per als moviments cooperativista i de l'economia social i solidària, amb l'objectiu de dotar-lo de visions i prismes per fomentar l'autocrítica i la revisió constant, en el seu programa emancipador per a totes les que en formen part. I en tercer lloc, per a l'acadèmia, en la qual la recerca sobre el cooperativisme – i encara més des d'una perspectiva de gènere i feminista – és encara escassa i incipient (Osorio, 2014).

2. Marc teòric

La recerca s'emmarca en l'economia i la geografia feministes. Entenent que tot coneixement és situat i s'emmarca en unes determinades línies de pensament (Haraway, 1991), considero que per garantir la rigorositat de qualsevol recerca es fa necessari exposar la genealogia acadèmica i política de la que es participa, els debats sobre els que es vol portar un nou matis o mirada, així com els conceptes amb els que es treballaran les dades recollides al camp.

El marc teòric s'ha estructurat en quatre grans apartats: en el primer s'emmarca la perspectiva de gènere des de la qual s'enfoca la recerca i s'exposa el posicionament de l'autora respecte l'ús de la categoria «dona» i «dones» al llarg del document. El segon, un dels dos pilars centrals que han guiat les preguntes i l'anàlisi d'aquesta recerca, situa l'economia feminista i les seves aportacions i debats respecte l'enfocament analític d'allò situat en l'esfera econòmica, els treballs i l'emprenedoria, i presenta el marc del cooperativisme, l'economia social i solidària, i els estudis que s'han fet en aquest àmbit des d'una perspectiva de gènere. El tercer apartat ens immersa en l'aproximació de la geografia feminista a la incidència en l'entorn des del marc dels treballs empenedors de les dones, fet que posa en qüestió la mirada tradicional vers la participació i la incidència en l'entorn, sovint plantejada des d'un punt de vista androcèntric (Berg, 1997; Hanson, 2009; Larrinaga, 2013; Pallarès-Blanch, 2014). I per concloure, es presenta el marc de la vida quotidiana del que participen les experiències cooperativistes, amb l'objectiu de presentar els debats entorn de l'articulació entre esferes socials – sobretot la laboral, la reproductiva i la comunitària -, així com les seves interpretacions subjectives i els discursos socials dels que participa aquesta articulació, no exempts d'una lectura de gènere.

2.1. La mirada i les agents: situant la perspectiva de gènere i el concepte «dones»

Què ens fa ser homes o dones? Som diferents? De quina manera i en quins aspectes? Per què aquesta categorització és tant important a nivell social i en la vida de les persones? Quin impacte té aquesta diferenciació i classificació de les persones? Per què ens situa en una relació de desigualtat estructural, simbòlica i relacional? Des dels estudis de dones i gènere, i des de la teoria feminista, fa segles que es dóna voltes a aquestes preguntes. Lluny de donar per fet les seves respostes, aquesta recerca vol participar, des de la humilitat i potencial de la concreció, a seguir interrogant-nos sobre la gran pregunta del nostre segle (Wittig, 2005).

La manera d'entendre i usar els conceptes de gènere i sexe té implicacions molt clares respecte els resultats d'una recerca, però també té un impacte social i polític, així com sobre les vides de les persones. Si entenem el gènere – aquest conjunt d'idees i normes no escrites sobre com són els homes i com són les dones – d'una manera estàtica i inamovible, probablement contribuirem a mantenir les desigualtats existents, sense posar-les en qüestió. En canvi, si entenem el gènere com un aspecte en constant construcció i negociació, del qual les persones en són alhora receptores i agents, probablement obrirem la porta a la diversitat i a l'esperança real de transformació d'una situació de desigualtat existent.

Aquest apartat té un doble objectiu: en primer lloc situar com s'entendrà el gènere en aquesta recerca – allò que ens defineix, situa, classifica i jerarquitzava en dos grans grups a nivell social, simbòlic i relacional –, exposar perquè s'ha decidit prendre aquesta perspectiva, i quin impacte té el gènere tal com l'entenem en les experiències subjectives del treball cooperativista i la incidència en l'entorn. I en segon lloc, exposar els motius que ens han conduït a centrar-nos només en les experiències de les persones que s'identifiquen com a dones.

2.1.1 El gènere: procés i perspectiva

Seguint el fil de les autores constructivistes que actualment estan abordant la qüestió del gènere en el context dels estudis de gènere i feministes, com Judith Butler (2007) entre d'altres, en aquesta recerca entendrem i usarem el concepte de «gènere» com la construcció social i cultural del contingut normatiu d'allò que es defineix com a «home» i com a «dona», categories usades per identificar unes morfologies sexuals biològiques classificades de manera binària. Entenem la construcció del gènere com un procés dinàmic, relacional, contextual en el temps i l'espai, negociat, estructural (econòmic, polític, institucionalitzat i institucionalitzador), simbòlic (pertanyent i creador de diversos sistemes de creences i normativitats), subjectiu i subjectivador (en tant que també es viu i s'expressa de manera individual en la tensió entre agència i subjecció) (Hanson, 2009). Lluny de ser una idea abstracta, el gènere travessa i configura les experiències de les persones, materialitzant-se en la interseccionalitat amb altres categories socials com poden ser l'orientació sexual, la classe social, l'origen ètnic i cultural, la religió, la diversitat funcional, la salut mental, i desenvolupant-se en unes geografies concretes sobre les que també influeix (Rodó de Zárate, 2014).

Entendre el gènere des d'aquesta perspectiva ens permet aproximar-nos a les experiències de les persones d'una manera concreta, complexa i densa, solventant una mirada parcial de la realitat, centrada sobretot en les experiències dels homes, blancs, heterossexuals, de classe mitja o alta que fins ara es prenien com a universals. Enfocar aquesta recerca des de la perspectiva de gènere implica, per tant, enfocar els processos que s'analitzen – els trets diferencials de l'emprenedoria cooperativa en l'entorn i les comunitats – tenint present, en primer lloc, que les persones han estat socialitzades de manera diferent en funció de si se les

ha identificat com a homes o com a dones, que això les ha situat en punts diferents d'una jerarquia invisible; i en segon lloc, que les experiències d'almenys la meitat de la població, així com les seves aportacions en l'entorn i les comunitats, no han estat reconegudes ni han estat objecte d'anàlisi. Així doncs, investigar i analitzar qualsevol fet social des d'una perspectiva de gènere implica reconèixer i tenir en compte les experiències i aportacions de les dones en tots els àmbits de la vida social, i qüestionar la mirada que social i acadèmicament s'ha construït al voltant d'aquests fets socials sense tenir-les en compte. Aquesta recerca pretén, per tant, aportar un granet de sorra en el qüestionar i repensar allò que anomenem treball, cooperativisme, empenedoria, comunitat i incidència en l'entorn.

2.1.2. Les dones: les agents i protagonistes

Per tots aquests motius, si bé és cert que les dinàmiques de gènere afecten tant homes com a dones, en aquest article posarem una perspectiva de gènere – trencant amb la visió androcèntrica de l'economia i l'empenedoria - però ens centrarem només en les experiències de les dones, que són les que tradicionalment han estat invisibilitzades en aquest camp d'estudis, així com les tasques que han desenvolupat, moltes vegades vinculades a les esferes reproductives.

Essent conscients dels perills de l'essencialització i l'immobilisme, usarem el concepte «dona» com a categoria analítica i d'identificació – no d'identitat -, fent referència a un conjunt de població identificat política i sociològicament com a tal, en un context binarista, androcèntric, masclista i heteropatriarcal.

Aquest focus té l'objectiu de contribuir a eradicar el biaix de gènere existent en les disciplines en les que s'emmarca la recerca, tot visibilitzant i donant valor a les experiències i pràctiques de les dones emprenedores – experiències creixents però pràcticament absents en els estudis sobre emprenedoria, perquè s'han associat al fet de ser empreses petites o de formar part de sectors de l'economia amb poca importància per al creixement econòmic -, i entendre la manera com les relacions, pràctiques i discursos de gènere s'incrusten i retroalimenten a les pràctiques emprenedores, de l'economia social, de la implicació en la comunitat i el desenvolupament local (Hanson, 2009).

2.2. Gènere, treballs i economies

Aquest apartat té per objectiu emmarcar la recerca en l'aproximació de l'economia feminista a la qüestió dels treballs de les dones i a l'anàlisi econòmic més enllà del mercat, posant la sostenibilitat de la vida al centre – aspectes centrals d'aquesta recerca -, així com presentar el cooperativisme i l'economia social i solidària, i els punts en comú que manté amb l'economia feminista; per últim, i vinculant el principi cooperatiu de l'interès per la comunitat i el territori, introduïrem l'anàlisi que des de la geografia feminista s'ha fet al concepte i pràctiques que s'engloben sota l'etiqueta «d'emprenedoria» de les dones i el seu impacte en els territoris en els que es desenvolupen.

2.2.1. L'economia feminista

Un dels principals horitzons teòric i conceptual en el que s'emmarca aquesta recerca és l'economia feminista. El que anomenem economia feminista es desenvolupa a partir del

s.XIX, en paral·lel a la resta del pensament econòmic, quan un conjunt de dones va començar a contraposar-se als pensadors clàssics de l'economia en un dels principals debats del moment: el dret al treball femení i les desigualtats salarials. A partir dels anys setanta del segle XX, però, és quan l'economia feminista agafa embranzida, posant l'ull al debat sobre el treball domèstic, tot consolidant-se a partir dels anys noranta (Benería, 1981; Carrasco, 2014).

Des dels inicis l'economia feminista no ha estat un pensament únic, però el denominador comú de tots els seus posicionaments ha estat l'objectiu de denunciar i restaurar el biaix de gènere – i corresponent mirada parcial, estreta i exclouent de la realitat – de les diferents corrents econòmiques, i incorporar les experiències i el paper de les dones en l'esfera econòmica (Carrasco, 2014). Segons Carrasco, les idees fonamentals de l'economia feminista – amb molts punts en comú, com veurem, amb el pensament de l'economia social i solidària – són tres: 1) ampliar les fronteres de l'economia més enllà del mercat, com a manera d'incorporar el treball domèstic no assalariat com a part del circuit econòmic; 2) «descobrir» el treball de cures i el seu significat; i 3) plantejar que l'objectiu de l'economia no hauria de ser el benefici privat sinó la cura de la vida (Carrasco, 2014).

En definitiva, segons Carrasco, la missió de l'economia feminista – tot i la seva heterogeneïtat – és deconstruir els conceptes, els models i paradigmes utilitzats tradicionalment per l'economia, i elaborar noves categories i marcs teòrics que tendeixin a un paradigma alternatiu que integri i analitzi la realitat de les dones i els homes, tenint com a principi bàsic la satisfacció de les necessitats humanes, tot posant en qüestió el patriarcat i el capitalisme. Ara bé, malgrat el seu ampli desenvolupament conceptual, i al contrari que en moltes altres disciplines, l'economia feminista no ha aconseguit impulsar ruptures conceptuais en el sí de la disciplina, dominada pel paradigma neoclàssic, que es presenta sense fissures (Carrasco, 2014).

A continuació presentarem, doncs, el desenvolupament conceptual i els principals debats del que s'entén per «economia» i per «treball» en el sí de l'economia feminista, i dedicarem un breu apartat a la qüestió de l'emprenedoria.

2.2.1.1 De les necessitats del mercat a les necessitats de reproducció de la vida

Des dels seus inicis, els diferents corrents econòmics han analitzat única i exclusivament el mode de producció capitalista, analitzant-ne diferents aspectes com els modes i relacions de producció, o els comportaments de consum i venda que es donen a la institució del mercat, sempre dins dels marges de l'economia monetaritzada. D'aquesta manera, segons Carrasco, no només s'ha presentat una anàlisi de la realitat social esbiaixada i parcial, sinó que s'ha creat el substrat per eludir tota responsabilitat sobre les condicions de vida de les persones (Carrasco, 2014).

Tenint en compte l'etimologia de la paraula economia (*ekonomos*, gestió de la casa), des de l'economia feminista es proposa ampliar el marc d'anàlisi del fenomen més enllà de les institucions del mercat i la monetarització, entenent que l'economia abraça totes aquelles activitats i gestions dels recursos – no només materials - que fan possible la reproducció de la vida en un sentit ampli. Amb els seus matissos i diferències, proposen desplaçar l'eix analític i entendre l'economia com la organització i gestió de la satisfacció de les necessitats humanes i la reproducció de la vida (Carrasco, 2014).

Un dels aspectes centrals de la crítica de l'economia feminista ha estat, doncs, la concepció de la persona que es troba darrere dels paradigmes econòmics clàssics: el conegut *home*

economicus. Segons els paradigmes clàssics de l'economia, els subjectes econòmics que s'entrelluïen a les diferents anàlisis no podien ser altra cosa que homes, blancs, adults, sense necessitats de cures, heterosexuais i casats, per tant, que no s'havien de fer càrrec de les feines domèstiques i podien participar de manera autònoma a la vida pública. Aquest *homo economicus* era, pràcticament, un bolet, que no necessitava res ni ningú per viure. L'economia feminista va posar de manifest que aquest *homo* que es pressuposava darrere les decisions racionals de les anàlisis econòmics no existia, sinó que totes les persones, en tot els moments de la vida – en alguns més que altres, com en la infància o la vellesa – tenim necessitats de cures i que, per tant, ens trobem en una relació d'interdependència amb la resta de persones (Carrasco, Borderías i Torns, 2011; Carrasco, 2014; McDowell, 2004, 2014; Pérez Orozco, 2006; 2014; Pichio, 2001).

Davant d'aquesta assumpció de que totes les persones necessitem cures i per satisfer-les necessitem estar en relació d'interdependència o reciprocitat, l'economia feminista planteja una ruptura respecte els paradigmes que la precedien, posant per davant del mercat i el benefici la vida de les persones i el seu benestar, així com el mediambient; situant les cures com a element central i la sostenibilitat de la vida com a horitzó, i en ambdós casos aspectes de responsabilitat social i política. Aquest canvi de paradigma rupturista representa un canvi total, ja que exigeix una reorganització dels temps i els treballs (mercantil i de cures), canvis en la vida quotidiana, una nova estructura de consum i producció i, evidentment, un canvi de valors (Carrasco, Borderías i Torns, 2011; Carrasco, 2014; McDowell, 2004, 2014; Pérez Orozco, 2006, 2014; Pichio, 2001).

El concepte de sostenibilitat de la vida apareix com a concepte ampli i integrador per abordar la qüestió de la reproducció de la vida, com a procés històric, complex, dinàmic i multidimensional de satisfacció de les necessitats de les persones, en continua adaptació a les

individualitats i les relacions socials; procés que requereix recursos materials, però també relacions de cura i afecte, proporcionats en gran mesura, pel treball no remunerat realitzats a les llars i a les comunitats. L'economia feminista reivindica la triple dimensió social, econòmica i ecològica que engloba, tractant-les de manera integral i interrelacionada: l'equilibri a curt i llarg termini entre producció, inversió i consum, amb una distribució equitativa de la renda; la capacitat de la societat de viure i desenvolupar-se sense posar en perill l'ecosistema que permetrà la vida de les generacions futures; i la cohesió de la societat, amb un repartiment equitatiu dels temps i els treballs, garantint unes condicions de vida adequades per tothom. La sostenibilitat de la vida, per tant, no es concep sense l'equitat (Carrasco, Borderías i Torns, 2011; Carrasco, 2014; McDowell, 2004, 2014; Pérez Orozco, 2006, 2014; Picchio, 2001).

2.2.1.2. Treball productiu, treball reproductiu i divisió sexual dels treballs

Havent desplaçat l'eix d'allò que es considera economia, i situant al centre de l'anàlisi allò que fa possible la reproducció de la vida es fan visibles, de cop, tots aquells treballs que havien restat invisibilitzats: els treballs domèstics i de cures, no remunerats i desenvolupats majoritàriament per les dones en l'esfera de la vida privada.

Quan parlem del treball domèstic i de cures ens referim a tot aquell conjunt d'activitats que totes necessitem al llarg de la vida, destinades a criar i mantenir persones saludables, amb estabilitat emocional, seguretat afectiva, capacitat de relació i comunicació, etc., que van més enllà de la subsistència biològica, fan que siguem persones sociables i permeten que la vida continuï. En definitiva totes aquelles activitats que pretenen donar resposta a totes les necessitats bàsiques relacionades amb el cos i el benestar emocional, que són la base material

de a sostenibilitat de la vida (Benería, 1981; Carrasco, Borderías i Torns, 2011; Carrasco, 2014; McDowell, 2004, 2014; Pérez Orozco, 2006; Picchio, 2001).

Una de les principals fites de l'economia feminista en la seva anàlisi dels treballs ha estat posar de manifest que el treball domèstic i de cures que es desenvolupa majoritàriament a l'esfera domèstica és essencial per al manteniment i la continuació del mode capitalista de producció. Des dels inicis del capitalisme, el mode de producció hegemònic va emfatitzar i consolidar la separació de les esferes pública i privada, així com la divisió sexual dels treballs que es desenvolupava a cada una d'elles. Aquesta divisió va crear i reforçar l'associació d'allò masculí al món del «treball», i allò femení al «no treball», desenvolupat a les esferes privades i invisibilitzades de les cases i les comunitats. Alhora, les feministes marxistes van constatar que aquesta divisió, juntament amb el marc de pensament que sostenia que l'únic treball era només el remunerat, va permetre, en primer lloc, externalitzar a les empreses el cost de reproducció de la mà d'obra que necessitaven i, en segon lloc, desresponsabilitzar els homes de les tasques domèstiques i de cures, facilitant-los la participació en el món públic amb total llibertat de temps i acció -, les empreses, l'estat i la comunitat (Benería, 1981, 2015; Carrasco, Borderías i Torns, 2011; Carrasco, 2014; McDowell, 2004, 2014).

Seguint aquesta línia de pensament, les economistes feministes i marxistes van visibilitzar l'aliança entre el capitalisme i el patriarcat, tot posant de manifest que la lògica de d'apropiació del treball per part dels propietaris sobre els treballadors que es realitzava en l'àmbit capitalista, mercantil i remunerat es reproduïa a l'esfera domèstica per part dels homes sobre les dones. Així doncs, en el marc capitalista i patriarcal, i fruit d'aquesta aliança, aquests treballs estan encara ara devaluats, desigualment distribuïts i, degut a això, són creadors de desigualtats entre dones i homes – ja que degut a la seva adjudicació les dones no poden entrar ni estar en les mateixes condicions al mercat de treball, tenen una major càrrega total de

treball, problemes d'organització dels temps, salaris més baixos, menors pensions, etc (Benería, 1981, 2015; Carrasco, Borderías i Torns, 2011; Carrasco, 2014; McDowell, 2004, 2014; Picchio, 2001).

2.2.2. L'economia social i solidària (ESS) i el cooperativisme

Davant del mode capitalista de producció i organització del treball i el consum, s'han articulat en paral·lel alternatives d'organització d'aquests àmbits. Una d'elles és l'anomenada economia social i solidària, del qual el cooperativisme n'és una forma particular.

Com s'ha exposat a l'inici, aquesta recerca se centra en l'experiència de dones cooperativistes, i pretén contribuir a diferents debats dins el sí del cooperativisme i l'economia social. Amb l'objectiu de presentar tals debats i emmarcar el cooperativisme de treball respecte altres formes d'empresa, en aquest apartat es desenvolupa una breu introducció al cooperativisme com a moviment, els seus orígens, les característiques diferencials de les cooperatives, el seu abast i dimensió a Catalunya, la seva relació amb l'anomenada «economia social i solidària» i la voluntat d'incidència social, i, per últim, es presenten els antecedents en matèria de gènere i cooperativisme.

2.2.2.1. *El cooperativisme de treball*

L'Aliança Cooperativa Internacional¹ defineix una cooperativa com una associació autònoma de persones que s'uneixen voluntàriament per donar resposta a les seves necessitats i aspiracions econòmiques, socials i culturals comunes de manera col·lectiva (per exemple, treball, abastiment de béns i serveis, educació, finances...), mitjançant una empresa de propietat conjunta i gestió democràtica.

Els principis cooperatius, recollits per la mateixa aliança, són l'adhesió voluntària i oberta, la gestió democràtica per part de les persones sòcies, la participació econòmica de les persones sòcies, l'autonomia i independència, l'educació, la formació i la informació per a totes les persones sòcies, la cooperació entre cooperatives i l'interès per la comunitat (Garcia, Via i Xirinacs, 2001).

De cooperatives n'hi ha de molts tipus, en funció de la necessitat que pretenguin cobrir. La Llei catalana de cooperatives (Llei 12/2015, de 9 de juliol) classifica a les cooperatives en les classes següents: agràries; marítimes, fluvials i lacustres; d'assegurances; de consumidores i d'usuàries; de crèdit; d'ensenyament; d'habitatges; sanitàries; de serveis; de treball associat; integrals i de Segon grau.

En aquesta recerca ens centrem en les cooperatives de treball associat, que tenen com a objectiu crear i mantenir llocs de treball de forma sostenible, generar riquesa per millorar la qualitat de vida dels socis treballadors, dignificar el treball humà, permetre l'autogestió

¹ **L'Aliança Cooperativa Internacional és el referent mundial del cooperativisme**, fundada l'any 1895 a Londres i amb seu actual a Ginebra. És una organització no governamental independent que reuneix, representa i serveix a organitzacions cooperatives a tot el món. És la veu mundial del model empresarial de la cooperativa. Els membres de l'Aliança són 230 organitzacions internacionals i nacionals de cooperatives de tots els sectors de l'economia que representen gairebé mil milions de persones, de 94 països dels 5 continents. Es tracta d'un instrument central per augmentar la conscienciació, l'elaboració de polítiques, defensa i investigació de l'empresa cooperativa.

democràtica del treball i promoure el desenvolupament comunitari i local (Garcia, Via i Xirinacs, 2001; Fernández i Miró, 2016). Les cooperatives de treball són empreses que operen al mercat i estan gestionades democràticament pels seus membres - els i les sòcies de treball, que són propietaris per igual del capital de l'empresa independentment del capital aportat -, alhora que n'aporten el seu treball produint béns o serveis. El fet que les persones sòcies tinguin alhora el doble rol de propietàries i treballadores permet que cada cooperativa, mitjançant els seus estatuts, s'autorreguli segons la voluntat de les persones sòcies, en el marc de la llei de cooperatives.

2.2.2.2. Orígens del cooperativisme de treball

El cooperativisme, com a moviment, neix al mateix moment i en el mateix entorn que la resta de respostes organitzades del moviment obrer, com l'anarquisme, el socialisme o el sindicalisme – amb qui van mantenir les seves tensions -, com a reacció a la brutalitat de les relacions d'explotació de les fàbriques capitalistes de la primera meitat del segle XIX a Europa. Arreu i de diferents maneres, els obrers van començar a agrupar-se per treballar, consumir i prestar-se diners pel seu compte, tot creant les formes embrionàries de les cooperatives que trobem avui en dia (Garcia, Via, Xirinacs, 2001), .

Entre d'altres, el cooperativisme va beure del socialisme utòpic de pensadors com Saint-Simon o Owen, de l'anarquisme i el marxisme però, també, del cristianisme humanista i d'alguns pensadors liberals com John Stuart Mill (Garcia, Via i Xirinacs, 2001). L'heterogeneïtat d'influències del moviment cooperatiu és clau, al meu parer, per comprendre'n l'heterogeneïtat d'avui en dia, com veurem al següent apartat.

La primera cooperativa de la que es té constància data del 1827 a la Gran Bretanya, i va ser una cooperativa de consum. Les cooperatives de consum i les cooperatives de crèdit van ser de les primeres a aparèixer i les que més ràpidament van estendre's, degut a la necessitat d'abaixar els preus dels productes de primera necessitat i de protegir-se davant l'atur i la malaltia (Garcia, Via, Xirinacs, 2001); necessitats, al meu parer, vinculades a la sostenibilitat de la vida i al benestar quotidià a les que la organització capitalista del treball i el mercat del moment ja no donava resposta.

En el context de Catalunya, en el que es desenvolupa aquesta recerca, el cooperativisme sorgeix també a mitjans del segle XIX, arrelat en una llarga tradició de treball cooperatiu prèvia (sobretot en el context agrícola) i influenciat pel cooperativisme francès, més enfocat a la producció que no pas al consum, com en el cas de la Gran Bretanya. En paral·lel sorgien i es consolidaven altres mecanismes de suport mutu com les caixes d'estalvi, les caixes rurals, les farmàcies populars, casals d'educació popular, etc., que van tenir un paper clau en la resistència de la vida quotidiana però que es van veure estroncats per la victòria franquista del 1939 i l'inici de la dictadura.

Al moviment cooperatiu li va caldre esperar fins a la transició democràtica per revifar, quan les competències al voltant del cooperativisme van passar a mans autonòmiques. Des de llavors, a Catalunya, s'han elaborat i revisat les diferents lleis que han regulat el cooperativisme, sovint coincidint amb els diferents períodes de crisis econòmiques i alts nivells d'atur (Garcia, Via i Xirinacs, 2001).

Actualment el cooperativisme gaudeix d'un important suport social i institucional, tant a nivell de la Generalitat de Catalunya com des dels municipis, en forma de suport econòmic, estructural i de visibilitat (Ateneu Cooperatiu del Maresme, 2017).

2.2.2.3. *Cooperativisme i economia social i solidària*

Sota el paraigües de la forma jurídica de les cooperatives podem trobar empreses molt diferents, amb organitzacions i pràctiques molt diverses. Així, de la mateixa manera que trobem empreses no cooperatives amb un funcionament molt similar al cooperatiu, també hi ha moltes cooperatives de caràcter instrumental que no comparteixen els valors i pràctiques cooperatives (Mansilla, Grenzner i Alberich: 2016).

Alguns autors i autores que han estudiat el cooperativisme al nostre país, assumint que es tracta d'una realitat dinàmica i canviant, les classifiquen en dos grans grups en funció dels valors i pràctiques contraposats que presenten en referència a tres eixos que consideren definitoris del model cooperatiu: el model econòmic, de creixement i arrelament territorial; la democràcia interna, el lideratge i l'autogestió; i el suport mutu, les estratègies col·lectives i els riscos compartits. Les dues grans tipologies identificades han estat batejades com a "model cooperatiu mercantilitzat" i "model cooperatiu solidari" (Mansilla, Grenzner, i Alberich.: 2016).

Les autores identifiquen les cooperatives de model mercantilitzat com aquelles en que prima la competitivitat i la generació de benefici per sobre el benestar de les persones, reproduïxen el joc del mercat i no qüestionen el model econòmic actual, persegueixen un creixement exponencial mesurant mitjançant la facturació, presenten baixos nivells d'arrelament territorial, i disposen de pocs o nuls mecanismes de gestió directa i participativa; i tot plegat comporta que sovint no tothom sent seu el projecte i només es percep com a quelcom purament laboral (Mansilla, Grenzner i Alberich: 2016).

En canvi, les cooperatives del model solidari es caracteritzen per ser crítiques amb el sistema econòmic neoliberal, veuen en el cooperativisme una alternativa col·lectiva a l'individualisme emprenedor davant la sortida a la crisi, mesuren el creixement amb altres indicadors que no pas la facturació, presenten una relació orgànica amb el territori del que formen part, i les persones que hi participen tenen alts nivells d'identificació amb el projecte, independentment del rol que hi desenvolupin (Mansilla, Grenzner,i Alberich: 2016).

Aquest segon model de cooperatives té molt en comú, connecta i s'entrellaça amb l'anomenada economia social i solidària, com passa a altres indrets de l'Europa mediterrània. Per economia social i solidària, concepte sorgit als anys 80 en el context llatinoamericà, s'entenen el conjunt d'iniciatives socio-econòmiques col·lectives que han sorgit en les últimes dècades a nivell mundial, i que aposten per la transformació de les maneres de viure i treballar (Garcia, Via i Xirinacs, 2001). Malgrat l'economia social i solidària es caracteritzi per l'heterogeneïtat d'experiències i singularitat segons el context social, cultural i econòmic en el que es desenvolupen (cooperatives, mercats socials, associacions, grups d'ajuda mútua, banca ètica...), les experiències que la inclouen comparteixen les següents característiques i discursos comuns: la declaració de relacions horitzontals entre els seus membres, l'autogestió, el caràcter sostenible de les seves activitats i funcionament, la utilitat social, cultural i mediambiental de les seves activitats, i la col·laboració i cooperació en xarxes locals i/o globals (Osorio 2014; Estivill, 2009).

Aquesta connexió del cooperativisme amb l'economia social i solidària se'ns presenta com a clau per aquesta recerca, ja que algunes autores identifiquen l'economia social i solidària com un espai de transició que ve a esquerdar la relació entre públic i privat associada a l'economia tradicional, articulant espais com el mercat, la societat civil i l'estat. Des del nostre punt de vista, aquesta conceptualització de l'economia social – i les cooperatives que en formen part, o

que hi teixeixen ponts – és molt interessant i reveladora alhora d'analitzar les experiències i vivències de les dones cooperativistes i la seva incidència en els entorns dels que participen (Osorio, 2014).

2.2.2.4. Les dones dins del cooperativisme

Si el cooperativisme i l'economia social han estat poc analitzats des de l'acadèmia, encara són menys presents els estudis amb perspectiva de gènere sobre aquestes pràctiques econòmiques. De fet, no són poques les economistes que posen de manifest el biaix androcèntric de les anàlisis i teoritzacions de l'economia social (Osorio, 2014).

Els estudis realitzats des d'una perspectiva de gènere i feminista fets fins al moment es basen, sobretot, en experiències d'Amèrica Llatina, el sud d'Europa i el Nord d'Àfrica, malgrat les seves autores provenen majoritàriament del nord global (Osorio, 2014). Osorio, en la seva revisió de la bibliografia sobre la temàtica, distingeix els estudis fets fins al moment en dos grans grups: per una banda, aquells que se centren en el paper de les dones i els rols de gènere, i per altra banda, aquells que analitzen en quina mesura les experiències cooperativistes i/o de l'economia social permeten qüestionar el sistema capitalista patriarcal.

Els primers se centren, sobretot, en identificar i medir la igualtat d'oportunitats que l'economia social ofereix a les dones en el marc del mercat laboral i la majoria conclouen que si bé les cooperatives i societats laborals han servit per incloure les dones en molts espais de treball remunerat, la segregació vertical i les dinàmiques de sostre de vidre i terra enganxós estan presents al món de l'economia social. Altres s'han centrat en allò que el cooperativisme i/o les pràctiques de l'economia social i solidària han aportat a les dones en el marc de l'esfera

pública: més protagonisme en l'esfera pública, l'adquisició de diferents graus d'autonomia política i financera, i una major interlocució amb les institucions i administracions; alhora que assenyalen les dificultats i obstacles existents en la presa de poder en entorns mixtes, la fragilitat de l'emprenedoria femenina, la dificultat de l'accés al crèdit, etc (Osorio, 2014). Dues crítiques fetes als estudis que s'engloben en aquest primer grup són el perill d'una mirada essencialitzadora i homogeneïtzadora sobre les dones, la manca d'una mirada interseccional sobre les experiències de les dones que desenvolupen pràctiques d'economia social, i la manca de qüestionament del sistema social en el que s'emmarquen les experiències d'aquestes dones.

El segon grup d'estudis identificat per l'autora, en canvi, intenten transcendir la qüestió del gènere i aporten una nova mirada sobre els processos de transformació social. Algunes autores, com Matthaei (2010), proposen analitzar l'economia social i solidària com la possibilitat d'una nova racionalitat econòmica, que desbancaria l'homo economicus al posar la persona al centre, amb molts punts en comú amb el feminisme: entre ells, la satisfacció de les necessitats humanes, el trencament de les jerarquies econòmiques de tots els tipus, el desenvolupament del potencial humà, i la preservació de les comunitats i els entorns. Entre aquests estudis, però, també trobem visions crítiques amb l'economia social i el cooperativisme i les seves possibilitats de transformació social real, sobretot pel que fa a la desnaturalització del sistema capitalista i patriarcal. Aquestes investigacions assenyalen la dificultat d'aquestes experiències per ampliar la noció del treball i trencar la divisió sexual del treball, establir mecanismes per coresponsabilitzar les tasques de cures dels seus membres, i evitar la precarització del treball de les dones. Aquests estudis, segons Osorio, no estan exempts de crítiques: en primer lloc, que no deixen de ser experiències del sud global analitzades per investigadors i investigadores del nord global; en segon lloc, que reproduïxen les categories dicotòmiques homes-dones, públic-privat, economia-ecosistema, etc; i en tercer

lloc, que la majoria de les recerques s'han donat en contextos no mixtes, impedit analitzar les relacions, construcció de rols i qüestionament del sistema d'es d'un punt de vista relacional i intersubjectiu (Osorio, 2014).

Davant de les limitacions dels estudis analitzats, Osorio proposa ampliar i enriquir l'anàlisi de l'economia social i solidària pensant la realitat socioeconòmica des de la interdependència i la sostenibilitat de la vida. Segons l'autora, pensar la realitat socioeconòmica des d'aquest paradigma implica considerar totes les necessitats que fan una vida vivible, visualitzar les connexions que s'estableixen entre les persones, el context i el medi, visualitzar les diferents relacions i treballs que sostenen la vida - incloent les xarxes d'afecte, cooperació i participació en l'àmbit comunitari - , desmuntar la figura de l'emprenedor i la seva lògica individualista d'autosuficiència com a mecanisme per sortir de la crisi, revaloritzar i estendre les pràctiques de cura, incloure la dimensió afectiva a l'anàlisi, la coresponsabilitat dins dels col·lectius, analitzar en quina mesura impacten les relacions de confiança i ajuda mútua en aquestes lògiques, i desentrallar les pràctiques d'acció política i la dimensió micropolítica de les pràctiques quotidianes i en les relacions solidàries i participatives (Osorio, 2014)

Apropar-nos al cooperativisme des de l'economia feminista, per tant, ens permet poder fixar-nos en les diferents esferes de necessitats a les que responen les fórmules cooperativistes més enllà del treball: les cures, els vincles socials i la participació en espais col·lectius; així com aprofundir en l'anàlisi del treball des d'un marc més ampli, incloent totes aquelles activitats o treballs que fan una vida sostenible (Osorio, 2014). En aquesta recerca, doncs, ens acostarem a les experiències de les dones cooperativistes, les seves necessitats, anhels i voluntat d'incidir en els seus entorns i comunitats properes des d'aquesta perspectiva; posant la sostenibilitat de la vida i les cures al centre, i no únicament la seva participació o incidència en els mercats laborals o les economies locals.

2.3. Gènere, espai i interès per la comunitat

Des de l'economia feminista i l'economia social i solidària un dels objectius centrals de l'activitat econòmica ha de ser construir vides, treballs, comunitats i entorns més vivibles i sostenibles. Alhora, l'«interès per la comunitat» és un dels set principis del cooperativisme, i ha estat el principal motor de les preguntes que han guiat aquesta recerca.

Com a principi, «l'interès per la comunitat» el trobem en la definició dels principis cooperatius definits per l'Aliança Cooperativa Internacional, apareix a l'actual llei de cooperatives de Catalunya, i se l'han fet seus la Federació de Cooperatives de Treball, la Confederació de Cooperatives de Catalunya de la que formen part, així com la Xarxa d'Economia Solidària (XES). A la pràctica, tant aquest com la resta de principis del cooperativisme, estan poc definits i cada agent l'interpreta i desenvolupa segons consideri, posant l'èmfasi en un aspecte o altre. No obstant això, el paper que l'economia social i les cooperatives desenvolupen el desenvolupament local, sobretot pel que fa a la cohesió social i la integració de col·lectius desfavorits ha estat reconegut àmpliament des d'instàncies europees, nacionals i municipals (Nieto, 2006).

Des d'aquest punt de partida, i tenint present que tota activitat econòmica té una incidència al territori en el que es desenvolupa, en aquest últim apartat ens aproximarem a les aportacions de la geografia feminista respecte la qüestió de l'impacte en l'entorn i les comunitats que s'esdevé mitjançant l'emprenedoria de les dones, amb l'objectiu de posar les bases conceptuals per analitzar els trets diferencials del cooperativisme en aquesta incidència liderada per dones.

2.3.1. Lloc i gènere

Si ens proposem analitzar com mitjançant l'activitat emprenedora cooperativitzada de les dones s'impacta en un territori cal que en primer lloc definim què entenem per territori, ja que això determinarà la nostra posició, comprensió i concepció del fenomen que estem estudiant (Berg, 1997). Per exemple, si entenem els llocs com a territoris definits per variables socioeconòmiques, a l'aproximar-nos a l'impacte d'aquestes iniciatives econòmiques necessàriament ens haurem de fixar en l'ocupació que generen, la riquesa que aporten o l'impacte mediambiental i/o urbanístic que provoquen, entre altres coses.

En aquesta recerca s'ha pres la definició de Massey, geògrafa feminista que ha treballat àmpliament i ha posat les bases actuals del desenvolupament conceptual del «lloc». Massey entén el lloc com una constel·lació i intersecció particular i única de relacions socials, transaccions, moviments, significats i comunicacions que es troben i onegen conjuntament en un locus particular, trobant-se vinculades i essent construïdes per un conjunt de relacions a una escala global i molt més àmplia. Per Massey el lloc no és mai quelcom estàtic, predefinit i delimitat, sinó un procés que contempla tensions i conflictes, el qual la seva especificitat és un conjunt d'històries, negociacions, vincles i relacions de poder (Massey, 1991).

En aquesta entendrem el territori, per tant, com un context on passen les interaccions socials, i on les relacions socials són constituïdes; vinculat inevitablement a les dinàmiques econòmiques, polítiques i culturals globals i locals, en constant procés i transformació (Berg, 1997; Massey, 1991).

Entendre el lloc des d'aquesta perspectiva implica, per tant, incloure necessàriament una mirada sobre les relacions de gènere (i per tant, de poder) que constitueixen i són constituïdes pel propi lloc; per posar un exemple, en el context d'una societat com la nostra en la que les dones suporten el doble de càrrega de treball domèstic de cures, la llar com a lloc es pot concebre i viure com a espai de descans, pau i cura per part dels homes, o com a espai de treball dur, conflicte i lluita per part de les dones que hi treballen (Berg, 1997). Per Berg les relacions de gènere són específiques d'un temps i d'un lloc, es negocien espacialment i estan incrustades en l'organització espacial dels llocs.

Seguint les propostes de Berg i Massey, en aquesta recerca entenem que el lloc – en tant que construït genèricament – té un paper central en la construcció generitzada de l'emprenedoria. Entenem el lloc com a localització – descriptible segons variables econòmiques -, com un sentit – vinculat a la percepció i experiència individual d'uns subjectes generitzats, enculturats i travessats per relacions de poder – i com un context social i cultural on s'esdevenen les interaccions socials, i on les relacions socials i els horitzons simbòlics són constituïts.

2.3.2. Emprenedoria i gènere, una retrospectiva

L'articulació entre l'emprenedoria i el lloc ha estat àmpliament analitzada. De fet, tradicionalment s'ha considerat l'emprenedoria com una font primària de canvi dels territoris en tant que motor del creixement econòmic: independentment de la mida, l'èxit i dels impactes positius o negatius que provoquin a nivell social o ambiental, el nombre de noves empreses s'ha convertit en l'indicador principal de l'estat d'una economia (Carrasco, 2014; Gibson-Graham, 2007, 2008; Hanson, 2009).

En l'imaginari col·lectiu, com apunten diverses autores, l'emprenedoria és una activitat que tradicionalment s'ha associat als homes i, en concret, a aquest *homo economicus* que "es fa a si mateix". En aquest sentit, el paper de l'acadèmia sobre aquesta associació no és irrellevant. Geògrafes com Nina Berg (1997), Susan Hanson (2009) o Marta Pallarès-Blanch (2014), entre d'altres, posen sobre la taula l'androcentrisme que, com en totes les altres disciplines, ha predominat en l'estudi de l'emprenedoria, basat en un desenvolupament teòric de la qüestió basat en les experiències dels homes. Les autores apunten que els estudis sobre l'emprenedoria s'han centrat en les empreses convencionals – sobretot aquells de sectors punters com la tecnologia i les exportacions –, liderades majoritàriament per homes, i han oblidat altres sectors de l'economia, entre els quals, l'informal o de cures. I aquests mateixos estudis han consolidat la distinció entre «emprenedoria» i «autoocupació» - amb un clar biaix de gènere i de classe -, tot posant el focus en la qüestió de la «innovació» de l'empresa i la seva escala, i no pas en la qüestió d'assumir el risc de ser propietari/a d'un negoci, o gestionar les incerteses de coordinar els recursos i el negoci (mirada que incorporaria totes les activitats emprenedores del sector informal). Aquesta mirada hegemònica, present a l'acadèmia i la quotidianitat, ha implicat que sovint les mateixes emprenedores hagin de lluitar contra les idees tradicionals de l'emprenedoria masculina per tal d'autoafirmar-se i ser reconegudes com a dones emprenedores, amb l'impacte que això té, per exemple, en la qüestió de l'accés al finançament o altres mecanismes de suport institucional (Berg, 1997; Hanson, 2003, 2009; Pallarès-Blanch, 2014).

A partir dels anys vuitanta aquesta tendència es va començar a alterar, i es van iniciar els estudis sobre dones emprenedores, que des de llavors han anat constituint tot un corpus de coneixement al seu voltant. En aquests primers estudis – que tenien per objectiu demostrar les diferències de gènere i combatre les desigualtats – es van posar de manifest tres grans obstacles que les dones trobaven en els seus itineraris emprenedors: en primer lloc, la manca

d'oportunitats per desenvolupar habilitats de negoci; en segon lloc, la limitació de l'accés al crèdit per part de les dones, degut a les expectatives que es projectaven sobre elles; i, en tercer lloc, els conflictes de rol – emprenedores-cuidadores – derivats de l'assumpció de les tasques domèstiques i de cures (Berg, 1997; Hanson, 2003, 2009; Pallarès-Blanch, 2014).

Un segon corpus d'estudis sobre gènere i empenedoria va posar el focus en la qüestió de la identitat de gènere i els aspectes simbòlics i culturals d'aquests, en la seva relació amb l'empenedoria. El seu objectiu era donar valor a les experiències i coneixements de les dones emprenedores i revertir la tradicional superioritat masculina, en el pla simbòlic i cultural. En ambdós línies, però, una crítica que se'ls ha fet a posteriori és l'ús del gènere com a categoria fixa, amb el perill d'essencialització de les experiències d'homes i dones en aquest camp, així com en tants d'altres (Berg, 1997; Hanson, 2003, 2009; Pallarès-Blanch, 2014).

Des de la perspectiva de gènere, segons les autores que han abordat aquest àmbit, l'anàlisi de l'empenedoria planteja un triple repte: en primer lloc cal que puguem teoritzar les diferències entre les dones emprenedores i entre els homes emprenedors, alhora que mantinguem alguna noció de gènere com a categoria analítica central; en segon lloc, cal teoritzar el «lloc/context» de tal manera que es reconeguin les constitucions de les relacions socials i culturals de gènere basades en aquest; i, per últim, cal analitzar l'empenedoria de manera que es descentralitzi l'esfera productiva, incorporant la perspectiva de la vida quotidiana, i analitzant el seu impacte a nivell econòmic, ambiental i social (Berg, 1997; Hanson, 2003, 2009; Pallarès-Blanch, 2014, 2015).

2.3.2.1 Incidència de l'emprenedoria de les dones

Alhora d'aproximar-nos a l'anàlisi de l'emprenedoria des d'una perspectiva de gènere, són moltes les veus des de la geografia feminista - com Susan Hanson entre d'altres – que apunten que cal anar més enllà de l'estudi de les relacions entre desenvolupament territorial i creixement econòmic, per començar a fixar-se en el desenvolupament territorial en relació a aspectes com la qualitat de vida, l'equilibri treball-vida i el sentit de la comunitat (Hanson, 2009), que, des del meu punt de vista, estan estretament vinculades a la qüestió de la sostenibilitat de la vida.

De fet, un dels motius pels quals l'emprenedoria protagonitzada per dones – inclosa la fórmula cooperativa – ha estat poc estudiada és perquè l'impacte de desenvolupament socioeconòmic que tenen aquestes empreses és baix segons els indicadors que s'usen: l'ocupació i facturació que generen. La majoria d'empreses impulsades per dones arreu del món - un terç de tots els negocis - són petites o microempreses, sovint de caire informal, de sectors poc atractius des del punt d'un punt de vista mercantil (serveis educatius, d'atenció a les persones, de salut i benestar, d'artesanía, etc.), i amb un nivell de facturació reduït. Els motius d'això són, entre d'altres, la segregació horitzontal del mercat laboral, la dificultat de les dones per accedir als crèdits, o les càrregues de treball domèstic i de cures que encara recauen majoritàriament sobre les dones (Berg, 1997 ; Hanson, 2009; Driga, Lafuente i Vaillant, 2009; Pallarès-Blanch, 2014).

En canvi, si com proposen Osorio (2014), Hanson (2009) o Berg (1997) entre d'altres, canviem l'eix mercantil com a centre de l'anàlisi i en el seu lloc col·loquem l'eix de la sostenibilitat de la vida, l'impacte d'aquestes empreses en les seves comunitats i entorn pot

prendre una rellevància cabdal, tot visibilitzant les aportacions de les dones que les lideren en el desenvolupament comunitari, la generació de xarxes, la qualitat de vida, l'equilibri entre el treball i la vida, i la participació política, entre d'altres. Alhora, aquest canvi de mirada permet identificar, també, els obstacles que aquestes dones es troben en aquesta voluntat d'incidència i transformació de l'entorn, tant a nivell estructural i simbòlic, com de les pròpies xarxes que els han de donar suport en aquesta missió.

De fet, al llarg dels seus estudis sobre l'emprenedoria de les dones, Hanson (2009) ha posat de manifest que l'emprenedoria de les dones està redefinint els llocs, de manera que s'estan redefinint també els impactes que normalment s'han atribuït a l'emprenedoria. Les dones, per tant, usen l'emprenedoria per transformar les pròpies vides i les dels altres i, en aquest procés, canvien els llocs on viuen, les xarxes de les que participen i les institucions del territori tant en els seus aspectes materials com simbòlics i discursius (Hanson, 2009; Ekinsmyth, 2011). En aquest procés, moltes dones adquireixen accés a recursos als que abans no accedien, més control sobre el propi treball, consciència dels seus drets com a ciutadanes, més autoritat a la llar i la comunitat, modifiquen rols de gènere pleestablerts com els de ciutadana o mare, trenquen les barreres de les esferes productives i reproductives, i aconsegueixen que beneficis lligats a l'explotació de recursos endògens reverteixi en l'entorn i quedi a mans locals, tot generant beneficis en l'entorn (Nieto: 2006 ; Hanson, 2009; Ekinsmyth, 2011,).

Ara bé, continua la mateixa autora, malgrat el gènere i els llocs siguin fluids i fungibles, aquests canvis no són necessàriament progressius en el sentit de trencar d'immediat les relacions de poder existents. Veurem, en l'anàlisi de les dades recollides al camp, si això és així i quins viaranys prenen els camins d'aquestes dones en la transformació de les seves vides i les dels seus entorns.

2.3.2.1. Estructures d'oportunitat d'incidència de l'emprenedoria

Ekinsmyth (2011) i Hanson (2009) apunten que l'emprenedoria en general, però especialment en el cas de les dones, permet canviar les estructures d'oportunitat dels llocs: les xarxes de les que les dones participen en diferents aspectes de la vida (treball, veïnatge, comunitat, família), el seu accés als recursos (clients, proveïdors, finançament...), el coneixement del lloc, de les seves regles formals i no formals, la reputació personal que es té en el territori, i les experiències prèvies en el mercat laborals. Autores que han abordat el mateix fenomen en l'àmbit de l'emprenedoria cooperativa convergeixen en aquestes estructures d'oportunitat i, alhora, afegeixen la qüestió de la flexibilitat en les relacions laborals i els models de producció com a mecanisme que els facilita participar dels espais d'incidència en la comunitat, així com la formació permanent en matèries no relacionades necessàriament amb l'activitat productiva i l'assumpció de responsabilitats a l'empresa, que les doten d'actituds i aptituds per a la incidència en l'entorn (Nieto, 2006).

Apropar-se a la participació de les dones al món local des d'una perspectiva de gènere, permet posar en qüestió, segons les autores que han abordat el tema, algunes idees preconcebudes al voltant del fenomen. En primer lloc, que les dones sí que participen, però ho fan en associacions poc valorades perquè aborden aspectes relacionats amb rols, tasques i àmbits vinculats a les cures i a l'atenció a les persones. En segon lloc, posa de manifest que la participació en l'àmbit local no s'ha de mesurar o identificar únicament mitjançant comportaments visibles a l'espai públic, ja que això invisibilitza la participació de moltes dones tant a nivell polític com acadèmic. I per últim, posen de manifest que la participació no implica en si mateixa consecució d'incidència en la presa de decisions ni exercici del lideratge, i molt menys d'un lideratge transformador o empoderador. (Nieto, 2009)

En aquest sentit, alguns dels impactes sobre la comunitat i l'entorn detectats per les diferents autores – ja sigui mitjançant la participació en candidatures polítiques o espais de decisió rellevants, o mitjançant xarxes més o menys formals d'influència - provenen del fet que els negocis de les dones posen de manifest necessitats quotidianes presents al territori, i els hi donen resposta (Hanson, 2009). Entre aquests impactes trobem la transformació de les ciutats i barris vers les necessitats de la vida quotidiana, al situar molts negocis en els mateixos barris o ciutats; el reforç de les xarxes i el teixit comunitari mitjançant l'activitat emprenedora; l'augment de l'emprenedoria entre les dones degut a l'establiment de relacions informals de mentorització entre dones; l'augment del voluntariat en la comunitat quan les activitats que emprenen són híbrides entre l'empresa i l'associació; la creació d'ocupació al territori, ja que sovint contracten persones de les pròpies xarxes de les que formen part; o canvis en els imaginaris i pràctiques de gènere presents al territori (Berg, 1997; Nieto, 2006; Ekinsmyth, 2011; Pallarès-Blanch, 2014; Arora-Johnson, 2017; Baylina et al.: 2017)

Malgrat tot, la majoria d'autores conclouen que la contribució de les dones emprenedores al territori i a la comunitat està inadequadament reflectida en la seva participació als processos rellevants de presa de decisions (Pallarès-Blanch, 2015). Apunten que és important identificar i no menystenir l'existència de costos diferencials per a la participació ciutadana de les dones i del plus de recursos que han de posseir aquelles que finalment són protagonistes de pràctiques participatives, ja que sovint l'edat, el fet de tenir fills o els estudis universitaris que es posseeixen determinen en les dones – i no tant en els homes – el grau i la qualitat de la participació tant en el si de les associacions a les que pertanyen com en les institucions participatives locals a les que accedeixen. Per a les dones emprenedores assenyalen, també, els costos vinculats a les lògiques neoliberals del treball i l'economia que es troben presents en les seves activitats econòmiques, com per exemple el volum de treball, l'estrés, l'imperatiu de

donar respostes individuals a problemes estructurals com la conciliació, o l'autoexplotació (Larrinaga i Amurrio, 2013; Pallarès-Blanch, 2015; Aarora-Johnson, 2017).

2.4. El marc de la vida quotidiana

L'economia feminista ens dóna les eines conceptuals per entendre l'economia i els treballs més enllà del mercat, visibilitzant i atorgant centralitat a totes les taques necessàries per a fer possible la vida: tant les que tenen una finalitat productivista, com aquelles que tenen un objectiu de reproducció de la vida en el sentit més ampli del terme. Alhora d'analitzar la incidència de les dones cooperativistes en els seus entorns i comunitats s'articulen almenys tres tipus de treballs que a priori volem distingir: el treball productiu en el marc laboral, el treball reproductiu en el marc de la família, i el treball comunitari, en el marc de la societat. Cada treball s'articula sota unes relacions socials i lògiques diferents, que s'interpreten i es viuen de manera subjectiva.

Per tal d'analitzar les relacions entre aquests tres tipus de treballs, relacions i lògiques en el sí del cooperativisme, des d'una perspectiva de gènere que els valori a tots de manera equitativa, s'ha escollit com a marc on situar aquesta relació la «vida quotidiana»; una vida quotidiana que lluny de donar-la per fet, volem problematitzar i analitzar des d'una perspectiva de gènere.

La reflexió sobre la vida quotidiana és present en moltes disciplines de les ciències socials, tot i que sovint és quelcom que s'ha donat per fet i ha estat poc reflexionada o teoritzada. Com apunta Moreno (2007), el concepte forma part del llenguatge comú i, per tant, és ple d'accepcions i polisèmies, fet que comporta una gran dificultat en el seu estudi – des del punt de vista conceptual i metodològic - en el sí de les ciències socials.

Si bé el concepte ja havia estat abordat i discutit per diversos autors i autores de la sociologia i l'antropologia com Elias, Lefebvre, Heller, Balandier, Berger i Luckman – amb perspectives diferents -, és important posar de manifest que des de la perspectiva de gènere la vida quotidiana es comença a visibilitzar i a reivindicar quan aquesta – en el marc de les societats del benestar - esdevé problemàtica per a les dones adultes de les societats urbanes occidentals (Moreno, 2007). Això s'esdevé en un context de reivindicació general de revisar les ciències socials des d'una perspectiva de gènere, tot posant de manifest la necessitat d'incloure les experiències de les dones en totes les anàlisis, tant pel que fa a la importància de les tasques que desenvolupen en relació a la reproducció de la vida humana, com la significació subjectiva que donen a les seves accions; i és que, com apunten diverses autores, el gènere té una influència cabdal en la construcció dels significats, experiències i organització social de la vida quotidiana.

En aquesta recerca prendrem com a definició conceptual i marc d'anàlisi la definició elaborada per Torns, Borràs i Moreno (a Moreno, 2007), entenent la vida quotidiana «com el conjunt d'activitats necessàries per a la reproducció de la vida de les persones, així com els significats subjectius que acompanyen aquestes activitats; unes activitats que, llegides des de la perspectiva de gènere, comprenen els temps i les tasques reproductives» (Moreno, 2007).

En el marc de la vida quotidiana emergeixen i s'interrelacionen tres aspectes clau: el temps, el benestar i el(s) treball(s). Seguint les mateixes autores, abordem el primer en la seva dimensió social, objectiu i subjectiu alhora, entenent que l'ús del temps no respon a mecanismes biològics sinó a condicionants socials que contribueixen a la construcció del seu significat subjectiu en termes de benestar quotidià. En aquest sentit el benestar, segon eix clau en la qüestió de la vida quotidiana, s'entén en tant que benestar quotidià i no merament benestar

material, mesurat únicament en termes econòmics i productivistes. I aquesta concepció de benestar ens condueix a incloure en l'anàlisi de la relació entre les esferes laborals-domèstiques-comunitàries tots els treballs necessaris per la reproducció i sostenibilitat de la vida, inclosos els no remunerats.

Si bé les autores situen aquestes activitats en el context llar-família, en aquesta recerca ens plantegem si cal tenir en compte les activitats necessàries per al reproducció de la vida que també es donen en els contextos laborals i, sobretot d'autoocupació cooperativa, així com en els contextos d'incidència en la comunitat. En ambdós espais es dona la creació temporal i contingent de comunitats que, al nostre parer, també requereixen de treballs invisibilitzats i de l'àmbit de la reproducció de la vida i que es donen fora de la lògica del mercat malgrat estiguin en un context laboral com el del cooperativisme: la cura i el manteniment dels vincles entre les persones del projecte, la gestió de conflictes, la cura i manteniment dels espais de treball o incidència, el garantir el benestar quotidià de les persones que conformen els projectes, etc.

Per aquest motiu, en l'anàlisi de les dades recollides en el treball de camp, analitzarem com es distribueix i s'organitza la cura en relació als treballs productius i comunitaris, com es percep, s'interpreta i s'articula discursivament de manera subjectiva per part de les dones cooperativistes, i quins trets diferencials aporta en aquesta articulació l'organització cooperativa del treball; si és que n'aporta.

Per altra banda, ens plantegem que aquestes activitats de cures i aquest marc de la vida quotidiana dels que parlem, l'espai no juga un mer paper d'escenari sinó que influencia les relacions i significats que s'hi desenvolupen, alhora que és influenciat per aquests mateixos. En aquest sentit, l'articulació de l'esfera laboral cooperativista en el marc de la vida

quotidiana ocorre, en aquesta recerca, en una ciutat concreta, amb uns espais material i simbòlicament concrets i determinats que creen unes geografies i itineraris de vida, treball i autoocupació concreta, que al seu torn contribueixen a repensar i redefinir la ciutat. El següent capítol del marc teòric té per objectiu abordar conceptual i metodològicament aquesta qüestió, tenint en compte la perspectiva de gènere.

3. Metodologia

3.1. Mètodes i tècniques de recollida i anàlisi de dades

Atenent als objectius generals i específics de la investigació, la recerca s'ha basat, sobretot, en l'ús de metodologies i tècniques de recollida i anàlisi de dades qualitatives; si bé s'han usat fonts secundàries d'informació quantitativa per emmarcar l'àmbit i la temàtica objecte de la recerca.

En el cas que ens ocupa, la recollida de dades s'ha realitzat entre els mesos de juliol de 2017 i el gener de 2018, mitjançant les tècniques següents:

- **Entrevistes semiestructurades en profunditat:** les entrevistes ens permeten aprofundir en la informació recollida durant l'observació, indagant en els significats, els motius, les actituds, percepcions i valoracions de les persones (Pujadas, 2010). En el context d'aquesta recerca s'han realitzat entrevistes a set dones de set cooperatives amb seu a Mataró, escollides segons uns criteris que permetessin alhora un ventall divers i comparable: totes eren cooperatives de lideratge femení o amb una alta presència de dones sòcies, les cooperatives formaven una mostra diversa en quant a mida – en nombre de treballadors i treballadores – i eren de diferents anys de constitució.

Les entrevistes realitzades han durat al voltant d'una hora, s'han realitzat en els llocs escollits per les persones entrevistades, i han girat al voltant dels propis itineraris i percepcions de l'experiència cooperativista, i de la qüestió de la incidència en l'entorn des del treball a la cooperativa.

També s'han realitzat entrevistes a tres persones de l'entorn del cooperativisme mataroní – dues dones i un home - que, pel seu rol i trajectòria, es considerava que podien aportar una perspectiva interessant, de contrast i complementarietat a la temàtica analitzada. Aquestes persones, amb càrrecs tècnics, polítics o activistes formaven part d'òrgans i entitats vinculades a la xarxa d'economia social i solidària, i de promoció i enfortiment del cooperativisme de la ciutat, fet que ens podia aportar la percepció que es té sobre les qüestions tractades des dels seus respectius rols.

- **Recopilació i anàlisi de dades de fonts secundàries:** amb l'objectiu d'emmarcar quantitativament el fenomen del cooperativisme a Catalunya i a Mataró, s'han recollit dades del «Baròmetre Cooperatiu de la Federació de Cooperatives de Treball 2017», de l'«Informe del Mercat Social de la Xarxa d'Economia Social i Solidària 2016», del document «L'economia social i solidària a Barcelona» elaborat el 2016 pel Comissionat d'Economia Cooperativa, Social i Solidària de l'Ajuntament de Barcelona, del «Diagnosi de l'Economia Social i Cooperativa del Maresme 2017» i de les fitxes del Mapa de l'Economia Social, ambdós elaborats per l'Ateneu Cooperatiu de Maresme durant el 2017. Per aproximar-nos a la realitat social de les dones cooperativistes la recerca s'ha basat en l'últim informe realitzat per la Confederación Española de Cooperativas de Trabajo Asociado «Estudio sobre la realidad social y laboral de las mujeres en el cooperativismo de trabajo asociado en España», del 2004.

La recopilació i anàlisi de dades del Baròmetre Cooperatiu, de l'Informe del Mercat Social i del document «L'economia social i solidària a Barcelona» ens ha permès aconseguir informació censal, sistemàtica i comparable de les cooperatives del territori per fer una primera radiografia de de l'estat del cooperativisme de treball de Catalunya.

La recopilació i anàlisi de dades de les fitxes del Mapa de L'Economia Social de l'Ateneu Cooperatiu del Maresme: aquest mapeig d'experiències, elaborat durant el 2017, recull informació estructural de la majoria de cooperatives que han format part de la comunitat de persones entrevistades (tipus d'activitat, any de creació, nombre de socis i sòcies, facturació, etc). Això ens ha permès completar la informació recollida a les entrevistes, referent a les cooperatives de les que la comunitat entrevistada formava part.

- Buidatge bibliogràfic: Per a l'anàlisi i interpretació de les dades recollides, amb l'objectiu de confrontar-les als determinats postulats teòrics dels que es partia i emmarcar-les en els antecedents acadèmics sobre la temàtica que aborda la recerca, s'ha procedit a la recerca d'articles acadèmics mitjançant el buidatge sistemàtic d'algunes revistes científiques indexades, considerades rellevants en els àmbits de la geografia, i de l'economia i la geografia feministes. La recerca s'ha acotat temporalment entre el període 2007 – 2017, en el context sociopolític del nord global, i mitjançant l'ús de les següents paraules clau i operadors booleans:

1. «WOMEN» and/or «GENDER» and «COOPERATIVISM» and/or «SOCIAL ECONOMY», amb català, castellà, anglès i francès. El resultat ha estat el següent:

Revista	Resultats	Resultats vinculats a la incidència i participació local
<i>Gender, place and culture</i>	0	0
<i>Economic geography</i>	0	0
<i>Social and Cultural Geography</i>	0	0
<i>Environment and Planning D</i>	0	0
<i>Geoforum</i>	0	0
<i>Gender, Travail and Societé</i>	0	0
<i>AGE: Boletín de la Asociación de Geografos Españoles</i>	0	0

<i>Scripta Nova</i>	0	0
<i>Documents d'anàlisi geogràfica</i>	0	0
<i>Feminist Economics</i>	18	7
<i>Sociologia Ruralis</i>	3	3
<i>Ager: Revista de estudios sobre despoblación y desarrollo rural</i>	6	0
<i>Jorunal of Rural Studies</i>	2	2
<i>Antipode</i>	0	0
<i>Progress in Human Geography</i>	0	0

En trobar poques referències acadèmiques que abordessin la qüestió de les experiències de les dones dins el cooperativisme del nord global, s'ha recorregut a l'obra d'algunes economistes i geògrafes feministes que haguessin abordat fenòmens similars o circumdants a la temàtica de la recerca, així com bibliografia produïda en el sí del moviment cooperatiu, d'entitats de base com «Economistas sin fronteras» o de guies per al món local produïdes per l'administració pública.

2. «WOMEN» and/or GENDER» and «ENTREPRENEURSHIP», amb català, castellà, anglès i francès. El resultat ha estat el següent:

Revista	Resultats	Resultats vinculats a la incidència i participació local
<i>Gender, place and culture</i>	17	8
<i>Economic geography</i>	4	4
<i>Social and Cultural Geography</i>	6	1
<i>Environment and Planning D</i>	8	4
<i>Geoforum</i>	18	5
<i>Travail, Genre et Sociétés</i>	17	14
<i>AGE: Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles</i>	0	0
<i>Scripta Nova</i>	0	0
<i>Documents d'anàlisi geogràfica</i>	1	1
<i>Feminist Economics</i>	11	6

<i>Sociologia Ruralis</i>	9	9
<i>Ager: Revista de estudios sobre despoblación y desarrollo rural</i>	6	1
<i>Jorunal of Rural Studies</i>	1	0
<i>Antipode</i>	22	6
<i>Progress in Human Geography</i>	0	0

Fruit del buidatge d'aquests articles, així com de la seva bibliografia s'ha accedit a altres articles acadèmics vinculats a l'emprenedoria de les dones, que tenien vinculació amb la temàtica estudiada.

3.2. L'escenari

Mataró ha estat el lloc escollit on situar la recerca, ja que degut al seu passat i present caracteritzat per una forta presència cooperativista es plantejava des de l'inici com un escenari estable i fructífer per analitzar aquestes qüestions, i explorar els reptes i oportunitats que les cooperatives suposen per a una incidència en l'entorn i les comunitats equitativa, corresponsable i no androcèntrica.

Mataró és la capital d'El Maresme, i es troba situada al centre de la comarca, arran de mar, i a 28 km al nord de Barcelona. Es tracta d'una ciutat històricament ben comunicada, ja que va acollir la primera línia de ferrocarrils de l'Estat Espanyol que l'unia a Barcelona - el 1848 - i està connectada cap al sud, el nord i l'interior mitjançant autopista. Segons les dades del 2017 Mataró tenia 126.127 habitants i ocupava una superfície de 22,5 km². Des de la revolució industrial i fins ara - amb diversos cicles d'alts i baixos - la font majoritària d'ocupació es

trobava en el sector tèxtil, concretament en petites i mitjanes empreses familiars de de gènere de punt. I des dels anys vuitanta, el sector serveis ocupa gran part de la població².

El cooperativisme a la ciutat es remunta, segons fonts històriques, al 1864 quan es fundà l'Obrera Mataronense, la primera cooperativa de base múltiple – de consum i producció – de Catalunya. Des de llavors el cooperativisme ha anat creixent i arrelant-se a la ciutat, impulsat per la Unió de Cooperadors – fundada durant la I República – i actualment també per la Fundació Unió de Cooperadors, participada per l'Ajuntament i la Unió de Cooperadors. Actualment acull l'Ateneu Cooperatiu del Maresme – vehicle de les subvencions al cooperativisme impulsat per la Generalitat de Catalunya des del 2017 – i té una Xarxa d'Economia Solidaria pròpia.

Actualment Mataró té una quarantena de cooperatives i les diverses institucions esmentades que mantenen el moviment cooperativista viu, l'actualitzen i el promouen, així com altres iniciatives de l'economia social; i es fa present en el territori mitjançant el patrimoni cooperatiu que mica en mica ha anat recuperat la Unió, o amb noms de carrers de cooperativistes mataronins com Joan Peiró (La Ciutat Invisible, 2017). Alhora, moltes de les escoles de la ciutat formen part del programa CUEME, de promoció del cooperativisme a l'etapa d'educació primària, i altres tenen incorporen l'aprenentatge cooperatiu com a projecte de centre (Ateneu Cooperatiu del Maresme, 2017).

El cooperativisme, per tant, és un mode d'organització del treball present simbòlica i estructuralment a la ciutat, i que forma part de l'horitzó de possibilitats laborals en l'imaginari col·lectiu, tant alhora d'ocupar-se com de crear un projecte empresarial; al menys entre un sector determinat de la població. Ara bé, Mataró és una ciutat molt gran, amb molts barris desvinculats entre sí, i molta població migrada, i el capital cooperatiu es troba principalment als barris històrics com es pot veure al mapa d'iniciatives de l'economia social i solidària que

² Font: <https://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0041321.xml> [última consulta: 5 de juny de 2018]

apareix a la «Guia 2016-2017 d'Economia Social Solidària a Mataró». En aquesta recerca no s'ha pogut aprofundir en aquest aspecte, però seria interessant fer una anàlisi sobre el vincle entre la pertinença a determinats barris i el nombre d'iniciatives d'emprenedoria cooperativista.

3.3. Les indispensables

El contingut d'aquesta recerca es deu, principalment, a les dones cooperativistes entrevistades que han volgut participar-hi aportant el seu temps, les seves experiències i els seus relats. Amb l'objectiu de reconèixer-los la seva aportació, però també per emmarcar i situar les seves experiències i discursos, aquest apartat les presenta breument.

Les seves vivències, malgrat ser úniques, tenen molts punts en comú amb la resta de dones cooperativistes de la resta de Catalunya i l'Estat Espanyol, sobre les quals a continuació es presenta una breu radiografia que permetrà comprendre amb més profunditat els obstacles i facilitats estructurals i simbòliques que es poden trobar aquestes dones alhora d'incidir en els seus entorns mitjançant l'activitat cooperativitzada.

3.3.1 Radiografia: les dones a les cooperatives de treball associat

Segons fonts del Registre de Cooperatives de Catalunya, a Catalunya el juny del 2012 hi havia 4.135 cooperatives, amb una presència – segons l'estudi de COCETA³ – de tres dones per cada

3 L'estudi, realitzat el 2009, es pot consultar online; l'enllaç per accedir-hi es troba a la bibliografia.

cinc persones que hi ha en una cooperativa. Malgrat tot, un 30% de cooperatives no compta amb la presència de dones, i només un 16,7% estan formades únicament per dones. Segons el mateix estudi, les dones es troben concentrades en els sectors de serveis (75,80 %) - en concret en l'atenció a les persones (16,20 %), l'educació (11,10 %) i la consultoria empresarial (11,10 %) - i de la indústria (21,20 %). En el cooperativisme, doncs, la majoria de les dones continuen treballant en sectors laborals actualment força precaritzats i, per tant, trobem una clara segregació horitzontal que replica la divisió sexual del treball. Es manté, també, la dificultat per accedir a càrrecs de direcció i l'anomenat sostre de vidre.

Respecte del perfil de les dones cooperativistes, la mitjana d'edat se situa al voltant dels 39 anys, més de la meitat compta amb estudis universitaris i tenen una mitjana d'1,09 fills per dona. En el 86,60 % dels casos, les dones tenen una relació amb la cooperativa de sòcies treballadores.

A nivell legal és important destacar que l'article 10 de la llei catalana de cooperatives, anomenat "Mesures d'Igualtat" defineix que les cooperatives han de garantir la igualtat de tracte i d'oportunitats entre les dones i els homes que en formin part, i tendir a la representació paritària. En cap cas, però, no esmenta l'obligatorietat de plans d'igualtat ni mesures contra l'assetjament sexual o per raó de sexe.

3.3.2 Les protagonistes: les dones cooperativistes de Mataró

A continuació es presenten les protagonistes de la recerca, les dones de les cooperatives de Mataró. Elles són qui han aportat les vivències, les percepcions, les crítiques i els anhels que es plasmen en aquesta recerca. Totes em van proposar noves persones amb qui parlar, i la

recerca hauria pogut continuar i ampliar-se amb moltes més dones interessantíssimes si no fos per temporalitat de la investigació.

Us les presento en l'ordre amb el que vaig fer les entrevistes, situant-les personalment i a nivell cooperatiu, i – tenint en compte la importància de les relacions i el lloc en aquesta recerca – exposo cinc cèntims de com i on va ser la trobada i el temps que vam compartir.

- **Lali Casals⁴, d'Artijoc**

La Lali té vint-i-sis anys, viu a Mataró, té una ampla i heterogènia formació en el camp de l'educació, i un fill petit. Actualment és membre del consell rector d'Artijoc – botiga de joguines i cooperativa de serveis educatius fundada el 1999 – a la que es va incorporar l'any 2013, després d'haver-hi col·laborat en diversos serveis. Abans de formar part de la cooperativa va participar d'un esplai de la ciutat i va ser membre d'Esplai, l'associació d'Esplais Catalans. Durant els primers anys a Artijoc va participar de la Xarxa d'Economia Solidària del Maresme, però ho va deixar al tenir el seu fill Toni. Actualment no participa de cap altre espai o entitat.

La Lali em va convidar a casa seva per fer-li l'entrevista. Entre orxata, un pastís boníssim, i l'acompanyament del seu fill Toni vam estar parlant molta estona en un entorn molt acollidor.

Artijoc és una cooperativa que ofereix béns i serveis per la cultura, el lleure i l'ensenyament, i estan especialitzades en el joc cooperatiu i l'educació per la pau. Artijoc està formada per tres sòcies de treball – dues dones i un home - i tres treballadores. Actualment té dues botigues físiques, una a Mataró i una altra a Cardedeu (Vallès Oriental), i desenvolupa els seus serveis arreu del territori. Avui en dia Artijoc forma part de la XES Maresme i la Federació de Cooperatives de Treball malgrat no hi participin de manera activa.

4 Els noms de les persones entrevistades ha estat modificat per garantir-ne l'anonimat.

- **Júlia Boya, de Buc de Llibres**

La Júlia té més de cinquanta anys, viu a Mataró, és antropòloga de formació, i té els tres fills emancipats. És sòcia fundadora i membre del consell rector de Buc de Llibres, cooperativa i llibreria fundada l'any 2014 arran del tancament de l'antiga llibreria Robafaves, també cooperativa. La Júlia havia participat anteriorment a la creació de la cooperativa a Òmnium Cultural, però actualment no dedica el seu temps lliure a la incidència social a través d'entitats.

La Júlia em va convidar a fer l'entrevista a la mateixa llibreria en horari d'atenció al públic, darrere unes estanteries on tenen el seu petit i acollidor espai de treball, entre caixes de llibres, comandes i un ordinador.

Buc de Llibres és una petita llibreria generalista i de qualitat que desenvolupa moltes activitats per apropar la cultura i la literatura a la ciutadania. Actualment Buc de Llibres està formada per tres sòcies de treball – dues dones i un home -.

Buc de Llibres participa en alguns espais de la XES Maresme i de la Federació de Cooperatives de Treball.

- **Glòria Amat, de Clack Audiovisual**

La Glòria ronda la trentena, viu a Sabadell, és comunicadora audiovisual de formació i acaba de ser mare. Es va afegir a Clack Audiovisual – cooperativa de serveis audiovisuals de l'àmbit cultural - l'any 2008. La Glòria em va citar a la seu de la cooperativa, situada al viver de cooperatives del Cafè de Mar. La vaig enganxar pocs dies abans d'agafar-se la baixa per maternitat. A nivell associatiu la Glòria havia participat d'una entitat de lleure educatiu i d'una de cultura popular – ambdues a Sabadell - durant la seva joventut, fins que es va incorporar a l'associació cultural que després seria Clack. Actualment no participa de cap entitat, però és sòcia de consum de l'Abacus, de Som Energia i d'una cooperativa de consum alimentari.

Clack va començar el 2001 com a associació cultural, i és cooperativa des del 2016. Es dediquen a la producció de documentals de televisió en el camp de les ciències socials, i també treballen en el desenvolupament de produccions culturals i per altres mitjans de comunicació. La cooperativa té seu a Mataró però treballen amb clients de tot el territori. Actualment Clack té quatre persones sòcies – dues dones i dos homes - i sis persones treballadores. Avui dia Clack forma part de la XES Maresme.

- **Lena Sellarès, de Musicop**

La Lena viu a Vilassar de Mar, és violinista i pedagoga de formació. És sòcia fundadora de Musicop, cooperativa de serveis d'educació musical fundada el 2012 arran del tancament d'una de les escoles municipals de música de Mataró. A nivell associatiu la Lena és fundadora de l'associació Comunitària, en la qual encara ara manté l'activitat, si bé de manera més reduïda degut a la consolidació de la cooperativa. Actualment és sòcia de consum de Som Energia i d'una entitat bancària de finances ètiques. La Lena em va citar a la seu de la seva cooperativa, un coworking de cooperatives del món de la cultura i audiovisual.

Musicop es dedica a la creació i gestió de projectes educatius, socials, culturals i artístics que puguin contribuir al desenvolupament de les comunitats on les duen a terme. La cooperativa té seu a Mataró però desenvolupa els seus serveis arreu de Catalunya. Actualment Musicop té vint-i-cinc persones sòcies – dotze dones i tretze homes - i una vuitantena de persones treballadores – quaranta-cinc dones i trenta-cinc homes -.

Avui dia Musicop forma part de la XES Maresme i la Federació de Cooperatives de Treball malgrat no hi participin de manera activa.

- **Heura Palacín, de l'Ariet**

L'Heura té vint-i-sis anys, i viu a Mataró. A nivell associatiu o d'incidència l'Heura es defineix com a filla del 15M i dels moviments socials. Ha militat i encara milita a una organització

sindical, i ha passat per diferents moviments socials del territori, entre ells una assemblea feminista del seu barri. Actualment només manté l'activitat sindical, i de baixa intensitat, degut al poc temps que li deixa la cooperativa. És sòcia fundadora i membre del consell rector de l'Ariet, cooperativa de serveis gastronòmics i culturals, que es va fundar com a projecte d'autoocupació. L'Heura em va convidar a fer l'entrevista a un bar que no fos el seu, que ja el veia prou. Mentre érem a la terrassa, van arribar la resta de companyes de l'Ariet, així com altres membres de cooperatives de Mataró, amb les que després vam xerrar una estona.

La cooperativa es troba situada al Cafè de Mar, edifici històric del cooperativisme a Mataró, on té seu l'Ateneu Cooperatiu del Maresme i la Unió de Cooperadors. Actualment l'Ariet té sis persones sòcies – quatre dones i dos homes – i 3 persones treballadores – dues dones i un home -. Avui dia l'Ariet forma part de la XES Maresme, de la que és membre impulsor i participa activament, de la Federació de Cooperatives de treball, de la que no participen de manera activa, i de l'Ateneu Maresme.

- **Georgina Busqueta, de la Mata Jardinera**

La Georgina viu a Mataró, és enginyera agrònoma de formació, màster en jardineria i paisatgisme, i té una filla adolescent. És sòcia fundadora de La Mata Jardinera, cooperativa de serveis de jardineria i floristeria, fundada el 1992 i situada, des de sempre, a Mataró. A nivell de participació la Georgina sempre ha format part dels moviments de cultura popular de la ciutat, com el Carnestoltes, els Geganters o els Flaviolaires. La Georgina em va citar a la seva floristeria i després vam fer l'entrevista a una cafeteria de prop del local, on la coneixien molt bé per la seva voluntat de treballar constantment.

La Mata, que ha passat per moments molt diferents al llarg de la seva trajectòria, té actualment 2 sòcies – una dona i un home - i 4 persones treballadores – una dona i tres homes -.

A dia d'avui La Mata forma part de la XES Maresme i la Federació de Cooperatives de Treball malgrat no hi participin de manera activa.

- **Lia Martínez, del Col·lectiu Ronda**

La Lia viu a Mataró, és advocada de formació i té dos fills petits. Es va incorporar al Col·lectiu Ronda – cooperativa de serveis jurídics constituïda l'any 1973 a Mataró - a l'acabar la carrera, ara fa vint anys. Abans d'entrar a la cooperativa la Lia havia participat de diferents entitats de cultura popular de la ciutat, com les diablasses de Mataró. A l'entrar a la cooperativa la seva activitat associativa va disminuir i al tenir fills va desaparèixer del tot. Considera que per estar-hi poc implicada millor no estar-hi. La Lia em va citar en un despatx del Col·lectiu Ronda a Mataró, el local fundacional de la cooperativa.

El Col·lectiu Ronda té actualment un centenar de persones sòcies, repartides en set despatxos arreu del territori de Catalunya, el primer dels quals va ser el de Mataró. La Lia és actualment membre del Consell Rector.

El Col·lectiu ronda forma part de la XES Maresme i de la Federació de Cooperatives de Treball, espais dels que participen regularment.

Les dones entrevistades, doncs, concorden bastant amb el perfil de dones identificat a l'estudi de COCETA. Es tracta de dones d'entre vint-i-cinc i cinquanta anys, amb estudis superiors, experiències prèvies de participació associativa o a moviments socials – que han anat abandonant progressivament -, i amb un o dos fills de mitjana. Respecte les cooperatives de les que formen part majoritàriament totes estan situades al centre històric de Mataró, són del sector serveis i, concretament, del món de la cultura en un sentit ampli. La seva participació en espais d'intercooperació és escassa degut a que han de dedicar moltes hores a la cooperativa i el poc temps lliure que tenen volen dedicar-lo als fills i filles, o la cura pròpia.

4. Emprenedoria cooperativista i incidència comunitària

En aquest apartat es presenta l'anàlisi i principals resultats de la recerca. Amb l'objectiu d'identificar l'impacte de gènere de l'emprenedoria cooperativista de les dones en la transformació de les pròpies vides, empreses, comunitats i entorns, en la organització i concepció dels treballs, s'ha estructurat l'anàlisi dels relats i experiències de les dones en tres grans àmbits.

El primer ressegueix els itineraris que les diferents dones van seguir fins arribar a ser sòcies de treball de les seves cooperatives. Lluny de donar aquest aspecte per fet, ens interessa problematitzar-lo i analitzar-lo des d'una perspectiva de gènere i interseccional per detectar la presència o absència de bagatges i imaginaris comuns, el paper del territori, la comunitat i les xarxes en la decisió d'emprendre cooperativament, així com les motivacions personals de cada una d'elles.

El segon àmbit se centra en l'articulació del temps de treball cooperativitzat amb altres temps de treball – reproductiu i comunitari – en el marc de la vida quotidiana. Aquesta aproximació ens permetrà visibilitzar les tensions, obstacles o facilitats que experimenten les dones cooperativistes en aquestes esferes, així com identificar els mecanismes que desenvolupen des de les cooperatives per fer-hi front. Veurem, també, quin és l'impacte d'aquests mecanismes des d'una perspectiva de gènere, més enllà del que tenen directament sobre la vida i el benestar de les dones.

El tercer àmbit se centra en els àmbits d'incidència en l'entorn sobre els que actuen aquestes dones mitjançant o no el treball cooperativitzat, així com les diferents estratègies, facilitats i

obstacles amb els que, de nou, es troben, tant en el sí del cooperativisme com de la societat o la família.

Els seus itineraris, l'articulació del cooperativisme amb la vida quotidiana, i les estratègies d'incidència que duen a terme aquestes dones ens aportarà, en definitiva, informació molt valuosa sobre la incidència que persegueixen aquestes dones sobre les pròpies vides, comunitats, treballs i rols de gènere.

4.1. Itineraris cooperativistes

El cooperativisme, com a forma diferencial d'organització del treball, i en concret el cooperativisme mataroní és el nexa d'unió de totes les dones entrevistades, i el condicionant que articula els interrogants d'aquesta recerca. Malgrat tingui un important recorregut històric i actualment gaudeixi de popularitat entre les polítiques de promoció econòmica tant de Catalunya com de la ciutat de Mataró, es tracta d'una fórmula d'autoorganització laboral força desconeguda i encara minoritària.

Per aquest motiu en aquest apartat pretenem identificar i analitzar els diferents itineraris que han portat les dones protagonistes de la recerca a la pràctica cooperativa, amb l'objectiu d'identificar els punts en comú i la diversitat entre aquestes dones – a nivell sociològic, cultural i relacional – així com el paper que juga el territori en l'aposta pel cooperativisme. Tenint en compte el marc conceptual provinent de l'economia i la geografia feministes, així com de la sociologia de la vida quotidiana – que posen el focus en la vida quotidiana i la sostenibilitat de la vida – l'anàlisi dels diferents itineraris inclou no només una perspectiva estrictament laboral, sinó es fixa en aquells aspectes de la reproducció de la vida en el sentit

més ampli, que han incidit en que aquestes dones apostessin per la fórmula cooperativa alhora d'autoocupar-se.

A l'hora de realitzar l'anàlisi s'ha considerat interessant diferenciar entre els itineraris seguits per les dones que han estat fundadores de les cooperatives de les que formen part (Musicop, La Mata, Buc de Llibres, Clack i l'Ariet), de les que s'han incorporat al projecte quan aquest ja estava en marxa (Col·lectiu Ronda i Artijoc).

4.1.1. Itineraris de les dones fundadores

Les dones que han estat fundadores de les seves cooperatives ho van fer, cadascuna al seu moment, en una edat compresa entre els vint i els trenta anys. Totes tenien estudis universitaris, de classe mitja, i treballaven prèviament a Mataró, malgrat no totes hi visquessin. Excepte en el cas de l'Ariet, en la resta de casos les dones que van impulsar les cooperatives, aquestes eren de projectes laborals de serveis vinculats a la seva formació o trajectòries laborals prèvies (paisatgisme, comunicació audiovisual, àmbit de la cultura i la música), i amb la intenció de poder-se desenvolupar o seguir-se desenvolupant professionalment. En el cas de l'Ariet:

«Cap de nosaltres, excepte l'Andrea que ara està d'excedència, havia treballat a l'hosteleria. O sigui, de fet va ser una aposta purament política i ideològica, de constituir-nos com a cooperativa. I va ser un bar-restaurant perquè precisament l'espai on volíem fer aquesta activitat era al Cafè de Mar; i vam creure que un centre social, que és el que volíem obrir, era bàsic que fos també un espai de restauració» (Heura, L'Ariet)

En el seu cas, la creació de la cooperativa provenia d'una voluntat exclusivament política, que va coincidir amb l'oportunitat de reobrir el Cafè de Mar i, a partir de qui, pensar des de quin sector de l'economia s'articulava:

Un altre element en comú de totes les fundadores és la voluntat de crear o mantenir un lloc de treball, i fer-ho «amb una sabata i una espadenya» (Júlia, Buc de Llibres). En el cas de Buc de Llibres i Musicop, els projectes sorgeixen en el context de la crisi econòmica, arran de trobar-se en situació d'atur fruit de l'acabament no previst de les feines anteriors; en el cas de Musicop, l'escola municipal de música va haver de tancar i gran part del claustre va decidir autoorganitzar-se i constituir una cooperativa de treball per presentar-se al nou concurs municipal i seguir prestant els serveis que ja realitzaven, i en el cas de Buc de Llibres, les tres persones fundadores eren sòcies d'una altra cooperativa, Robafaves, que va fer fallida. El cas de l'Ariet també és força significatiu en aquest sentit:

«Nosaltres ens coneixem del 15M, en un espai polític, i ens vam començar a formar en economia social i solidària, i teníem molt clar que tots estàvem en un moment precari de les nostres vides... Sí que eren moments diferents, jo just acabava la carrera, no trobava res en l'àmbit que vaig estudiar. L'Alba estava estudiant educació primària, però tampoc tenia clar que ella s'hi volgués dedicar o no. En Carlos sí que tenia un negoci però era una empresa familiar i ell no acabava d'estar còmode, i ell volia apostar per altres maneres de relacions laborals. I ens vam seure i vam dir «doncs vinga, fem una cooperativa. De què?» I va aparèixer la oportunitat del Cafè de Mar. Perquè érem socis de la Unió de Cooperadors, i la Unió volia reobrir les portes del Cafè de Mar a la ciutat de Mataró. I la millor manera de fer-ho era obrint un centre social i que fos punt neuràlgic del tema del cooperativisme, de fer-ne promoció i difusió» (Heura, l'Ariet)

En tots els casos, i això és molt significatiu, trobem la clara voluntat de crear uns llocs de treball articulats per unes relacions i valors laborals diferents als convencionals, basats en l'horitzontalitat, el consens, la democràcia interna, l'esforç i el donar resposta a les necessitats d'aquells i aquelles que creaven la cooperativa. Ho trobem explicitat en tant que voluntat i aposta política en el cas de l'Ariet, o en l'existència d'un tarannà compartit en projectes compartits anteriorment, i que es volia institucionalitzar mitjançant la fórmula cooperativa, com és el cas de Musicop o Clack:

«Vam començar els tràmits per convertir-nos en cooperativa a inicis del 2016, i quan vam venir aquí ja érem cooperativa, perquè sinó no hauríem pogut entrar al viver de cooperatives. Encara que ho sembli no ens vam fer cooperativa només per poder venir en aquesta oficina. Ho pot semblar, però sempre havíem tingut el tarannà cooperativista: tot era molt consensuat, amb moltes reunions, tot molt repartit... mai hi ha hagut, tot i que en Joan i l'Eloi fundéssin o tinguéssin la iniciativa històrica de formar l'empresa, tot ha estat sempre molt horitzontal, amb nosaltres i amb els companys que han fet tasques més puntuals» (Glòria, Clack)

En aquest sentit totes les dones fundadores entrevistades havien format part, anteriorment, d'entitats, associacions o espais d'incidència política abans de plantejar-se formar la cooperativa (assemblees del 15M, entitats culturals de la ciutat, mitjans de comunicació local, etc), en els que també havien posat en pràctica diferents models d'autoorganització democràtica, per la qual cosa aquest marc d'organització laboral se'ls feia intel·ligible, desitjable, i ja havien posat en pràctica habilitats per desenvolupar-s'hi còmodament.

Un altre relat compartit és la voluntat d'engegar un projecte amb incidència al municipi. En el cas d'Ariet, aprofitant l'oportunitat que se'ls va brindar de gestionar i dinamitzar el Cafè de Mar com a espai de promoció del cooperativisme a Mataró, tenien la intenció d'obrir un centre

social i cultural de promoció del cooperativisme, amb servei de restauració o bar, que generés unes condicions de treball dignes i fomentés un altre model de consum, que estigués a l'abast de tothom, i que els permetés incidir en el teixit social de la ciutat. A Musicop, per la seva banda, sempre han tingut clar que les seves escoles de música han de tenir vocació i impacte comunitari. I en el cas de Buc de Llibres:

“Era la nostra vocació, era la nostra feina, i a més a més Mataró sense Robafaves no era el mateix. Que a Mataró li calia una llibreria amb cara i ulls, i que nosaltres era el que sabíem fer i el que ens agradava fer. [...] Nosaltres crèiem que a Mataró hi feia falta una llibreria de l'estil de Robafaves. Molt més petita, evidentment, perquè han canviat els temps i tot, però pensàvem que era una pena que no hi hagués una llibreria... [...] Una llibreria amb activitats culturals, això és el que nosaltres una mica pensàvem que calia que a Mataró hi hagués, llibreries amb activitats culturals per apropar la cultura a la gent, la literatura, llibres infantils... Fem presentacions de llibres, l'hora de conte, de vegades vé algun autor o il·lustrador a presentar el seu llibre o a fer algun taller, també fem xerrades a mestres sobre com acompanyar els nens a la lectura, animar-los a que llegeixin...» (Júlia, Buc de llibres)

4.1.2. Itineraris de les dones no fundadores

En el cas de les dues dones que no van ser fundadores de les cooperatives a les que treballen, també s'hi van incorporar de molt joves, entre els vint i els trenta anys. Els motius laborals pels quals van entrar a formar-hi, part, part són força divergents. En el cas de la Lali, la seva situació personal en aquell moment, la portar a oferir-se a treballar a Artijoc, però no li podien assegurar un sou i va voler treballar-hi de manera voluntària; a partir d'aquest moment va anar consolidant el seu lloc de feina – ja remunerat – i, finalment, va incorporar-se com a sòcia de

treball. En el cas de la Lia, per altra banda, el seu pare va ser un dels fundadors del Col·lectiu Ronda, i la cultura cooperativista, així com la vocació d'advocada, sempre l'havien envoltada. En ambdós casos els llocs de treball als quals accedien estaven totalment vinculats a la seva formació i experiència prèvia, i tenien, en certa mesura, la voluntat d'incidir a la societat mitjançant al seva feina. La Lali i la Lia tenien, també, experiències associatives prèvies: una en l'àmbit del lleure educatiu, en un esplai de la ciutat, i l'altra en una entitat de cultura popular del municipi.

4.1.3. El paper del territori

Per últim, un element que compartien totes les entrevistades, molt rellevant des del punt de vista d'aquesta recerca, és el fet de sentir-se de Mataró. Malgrat no totes hi visquessin en el moment de fundar o incorporar-se a la cooperativa – i algunes no hi visquin en el present -, totes hi havien treballat i havien creat un vincle amb la ciutat, que els feia sentir-se la seva. Aquest fet, que a priori pot semblar irrellevant, no ho és en cap cas. Ja que és, en tots els casos, la motivació per voler incidir en un entorn i una comunitat amb la que se sentien compromeses i vinculades, fruit de viure-hi, treballar-hi, passar-hi moltes hores, i, per motius laborals o personals, conèixer-hi moltes persones. Les paraules de la Lali, d'Artijoc, són molt il·lustratives en aquest sentit:

«Artijoc ha viscut a Teià, a Barcelona – que és on vivia la Mireia – ha viscut a Mataró, perquè la Noe era de Mataró... és a dir, Artijoc s'ha anat movent allà on les sòcies vivien. Ara és aquí, i volíem obrir una altra botiga i és a Cardedeu, perquè la Mireia vivia a Cardedeu. La prioritat és tenir un mitjà més o menys coherent, i tenir un sou i poder viure. Generar-nos

un espai de treball, i si a aquest espai de treball hi podem anar caminant, doncs millor que anant en cotxe. I si a aquest espai de treball és a la nostra ciutat, doncs millor.» (Lali, Artijoc)

De fet, totes les entrevistades, de fet, exposaven el fet que la cooperativa estigués situada a Mataró com a quelcom «lògic» o «natural». Si bé no fessin referència explícita al context i al territori, tan simbòlicament carregat de cooperativisme com s'ha descrit més amunt, així com a les estructures de possibilitat d'aquest mitjançant institucions, xarxes o suports des de l'administració, totes elles van parlar dels elements del territori que els van fer possibles la creació de les seves cooperatives: l'oportunitat de gestionar el Cafè de Mar en el cas de l'Ariet, o de tenir tots els projectes i clients a la ciutat en el cas de Clack, el fet de tenir present el Col·lectiu Ronda com a suport, consultoria i gestoria alhora de fundar La Mata, l'existència d'una xarxa de cooperatives del món de la gestió cultural i audiovisual en el cas de Musicop, o el fet de provenir d'una cooperativa emblemàtica a la ciutat com el cas de Buc de Llibres.

4.1.4. A mode de conclusió

Havent analitzat els itineraris cooperativistes de les dones protagonistes de la recerca s'han trobat molts punts en comú, uns vinculats a les necessitats i oportunitats laborals d'aquestes dones, molts en contextos de precarietat o crisis; altres vinculats al territori i a l'imaginari col·lectiu de la ciutat, que en part s'articula al voltant de la recuperació de la memòria històrica del cooperativisme a la ciutat; i, per últim, a les pròpies experiències i tensions de la vida quotidiana, com el fet de procurar un sosteniment econòmic, volent incidir en el benestar de la comunitat mitjançant el treball, establir relacions laborals més justes, horitzontals, democràtiques i curoses, treballar a la ciutat on es viu per poder anar-hi a peu, i conèixer els clients i ser un servei de proximitat.

Més enllà dels punts en comú dels motius pels quals aquestes dones han decidit treballar en cooperatives, i del fet de compartir uns valors i un marc legal, la composició i organització actual de les seves cooperatives és molt diferent entre sí. En el següent apartat s'abordarà l'anàlisi de les experiències actuals del cooperativisme en el marc de la vida quotidiana d'aquestes dones, amb l'objectiu, de nou, d'identificar els trets diferencials del cooperativisme de treball en la incidència local i en les vides de les dones del territori.

4.2. El cooperativisme en el marc de la vida quotidiana

Aplicar la perspectiva de gènere al cooperativisme implica, com s'ha vist en el desenvolupament del marc conceptual del que participa aquesta recerca, tenir en compte l'esfera de totes les activitats necessàries per a la reproducció de les persones i les comunitats. D'aquesta manera podrem analitzar la incidència d'aquestes dones en el desenvolupament de les seves pròpies vides, dels seus entorns i comunitats d'una manera més completa, complexa i rigorosa, i tenint en compte.

Aquest capítol té per objectiu situar l'experiència cooperativista de les dones protagonistes de la recerca en el marc de les seves vides quotidianes per analitzar com s'articula el cooperativisme amb les activitats necessàries per la reproducció de la vida, quins significats subjectius i col·lectius es donen a aquesta relació, quina influència hi juga el gènere, i, el que és més important per aquesta recerca: quins reptes i tensions genera, i quines respostes s'assagen des de les pròpies cooperatives o des de les pròpies dones.

Seguint la proposta de Carrasco (2014), en aquesta recerca s'ha partit de que el treball comunitari és, també, una activitat necessària per al desenvolupament i la sostenibilitat de la vida. Per aquest motiu, s'han analitzat els relats de les dones entrevistades i s'han classificat les activitats que anomenaven necessàries per la reproducció de la vida – en el marc de la vida quotidiana – en tres esferes: l'esfera domèstica i familiar, l'esfera de desenvolupament personal i cura pròpia, i l'esfera comunitària.

Les activitats que les dones van anomenar a les entrevistes van emergir en el moment en que aquestes implicaven o havien implicat una tensió o repte en les seves vides personals, en l'activitat cooperativa, o en l'equilibri entre aquestes dues esferes.

4.2.1. L'esfera domèstica i/o familiar

Referent a l'esfera domèstica la principal activitat que va sorgir durant les entrevistes va ser la cura dels fills i filles, propis o d'altres sòcies. No es va fer referència, com comença a emergir (Carrasco, Borderías, Torns, 2011), la cura de persones grans dependents; o tampoc va aparèixer com a necessitat la realització d'altres tasques domèstiques i de cures com podria ser, per exemple, el manteniment de la llar.

Els principals reptes identificats en aquest sentit feien referència a l'absència durant un llarg període de temps del lloc de treball deguda a la baixa per maternitat quan es tenia un càrrec de responsabilitat, i a la dificultat de participar d'espais d'intercooperació o activitats comunitàries mentre els fills o filles eren petits.

Davant d'aquests reptes, vinculats a les baixes per maternitat i la dificultat per participar d'espais comunitaris, d'intercooperació o desenvolupament personal, totes les cooperatives havien desenvolupat estratègies per donar resposta a les necessitats personals de manera

col·lectiva. Entre aquestes estratègies trobem la reorganització de l'equip, l'ampliació dels permisos de maternitat i paternitat, la reorganització horària, la possibilitat de flexibilitzar horaris o treballar des de casa, la possibilitat de portar els nadons a alguns espais de treball, i la redefinició dels serveis de la cooperativa. En tots els casos això era possible perquè les cooperatives disposaven d'espais de cures i de decisió col·lectiva on exposar les pròpies necessitats, i treballar i definir consensuadament les estratègies de resposta. L'autoorganització del treball i d'aquests mecanismes de manera col·lectiva era un espai que, si bé algunes vegades havia requerit conscienciar la resta de l'equip o negociar les condicions, es valorava molt positivament per part de les entrevistades com a tret diferencial del cooperativisme:

«Estan obertes als treballadors. A vegades venen o no. Per exemple l'altre dia va venir la Daphne i deia «estic com atabalada», perquè els seus dos fills acaben l'escola, «i no tinc amb qui deixar-los». Va venir a la reunió a dir, siusplau traieu-me feina perquè no puc. I a mi em va saber greu, però vaig pensar què guai que puguis tenir un lloc de feina que puguis anar a una reunió i dir «estic atabalada per una cosa totalment personal, que és que tinc els fills i no sé què», que ho pugui dir, que se m'escolti i sigui un punt prioritari, i diguem «vale va, com ens repartim les teves tasques?». I és treballadora, saps? Jo crec que això és molt de dones... jo crec que una altra empresa no funcionaria així, no sé. A vegades no és ni una reunió, són trucades a les 12 de la nit, posem el mans lliures i som-hi. Per exemple, al Nadal, que són èpoques d'estrès, aquest nadal vam estar una hora de telèfon... jo estava al sopar a casa meva, i una hora allà parlant, com de descàrrega. I mola, i ens abracem... i el contacte físic, i l'humor. No sé si seria diferent o no, però està present i ens ajuda.» (Lali, Artijoc)

Entre les entrevistades, per altra banda, hi havia dues dones que ja tenien els fills i filles grans, i valorant la seva experiència de maternitat prèvia, consideraven que en aquest sentit s'havia avançat molt:

“La veritat és que jo quan vaig tenir els fills no vaig tenir gaires facilitats, perquè legalment no hi havia tantes ajudes com ara, però tampoc em va ajudar gaire el fet d’estar en una cooperativa, la veritat. Potser perquè hi havia un volum de feina tan gran, i jo tenia algunes responsabilitats que eren difícilment substituïbles, que després veus que no, però en aquell moment... Sí que va començar a canviar la cosa quan vam començar a ser més dones. Llavors sí que va començar a fer una sèrie de canvis, sense dir-ho explícitament, però s’anaven produïnt una sèrie de canvis, sobretot en el tema de la conciliació laboral-familiar. Per exemple, que quan una companya de la cooperativa tenia una criatura se li permetés, a part de la baixa maternal, doncs per exemple compactar l’horari. Clar, l’horari de botiga és horrorós quan tens fills. Jo el vaig patir al 100%, és un horari que quan els nens estan a casa i et necessiten tu no hi ets, i les hores que tens lliure, per exemple al migdia, de poc et serveixen en quant als fills... [...] Ara L’Esteve i la Judith tenen fills petits, i nosaltres sí que ens hem adaptat una mica l’horari. Quan convé fem més hores que un rellotge, però les èpoques més tranquil·les sí que ens vam posar la condició de... volem viure una mica”. (Júlia, Buc de Llibres)

4.2.2. L’esfera del desenvolupament personal

Una altra esfera vinculada a la reproducció de la vida i que va emergir en pràcticament totes les entrevistes era la necessitat de poder desenvolupar-se i cuidar-se a nivell personal. Les activitats compreses dins d’aquesta categoria incloïen la formació i els estudis de disciplines no vinculades necessàriament al lloc de treball o a l’activitat de la cooperativa, el fet de disposar de temps propi per al descans o la cura pròpia, i a la vida social.

Els reptes identificats per les dones eren, en aquest cas, dos: el primer feia referència a la sensació de ser indispensable i de no poder faltar a la feina ni en el cas d’estar malalta, que

explicaven degut a la cultura de l'esforç i la dedicació, i al fet que una persona assumís de manera única unes determinades responsabilitats dins l'empresa; i el segon feia referència a les tensions que implicava o havia implicat contraposar les necessitats de conciliació derivades de la maternitat o la paternitat, a altres necessitats de conciliació per part de les persones que no tenien filles o fills:

«En Carles... de fet va ser començar amb la cooperativa i va tenir l'Helena, la primera filla, i després va tenir l'Ovidi, i és l'únic pare que hi ha ara mateix. I això sí que ha representat un xoc. No un xoc, però òstia, sí que entra el conflicte de «jo no tinc fills, tu tens fills, però com fem la organització del temps», perquè no sembli que és més important el fet que tu tinguis fills i jo no els tingui, no perquè no tingui temps sinó perquè jo no vull. Llavors la conciliació en aquest aspecte ha sigut complicada, però bueno, ho anem trobant. Perquè sinó ens vam trobar en el moment de dir «hem d'adaptar tot l'horari de la cooperativa als horaris de la guarderia dels fills de'n Carlos?». [...] I és el punt que entra de dir «i si jo vull passar temps amb els meus gats com ho fem això»? Evidentment que entenem que tenir un fill suposa una càrrega... bueno, una càrrega... un temps i una dedicació que evidentment és necessària, però tot i així, el fet que no tots siguem pares o mares, que només hi hagi una persona que pugui perquè té càrrega familiar, és complicat de conciliar». (Heura, L'Ariet)

Respecte el primer repte, el de sentir-se indispensable fins al punt de no poder posar-se malalta, moltes cooperatives no tenien estratègies desenvolupades o protocol·litzades. En el cas de les cooperatives més grans, s'havien desenvolupat mecanismes de treball en equip perquè, en cas que algú s'absentés del seu lloc de treball durant un temps, hi hagués qui conegués la clientela, les tasques a realitzar o l'estat dels projectes. En les cooperatives petites això es feia més difícil i cada cooperativa ho resolia de manera concreta quan es donava aquesta situació.

En el cas del segon repte, el referent a la jerarquia entre necessitats de conciliació, sovint havia anat acompanyat d'intensos debats en el sí de les cooperatives i s'havia resolt, també, de manera concreta. Les cooperatives que havien encarat aquest repte ho valoraven molt positivament i indicaven que els havia suposat un aprenentatge i creixement molt important com a cooperativa.

Per altra banda, hi havia cooperatives que no havien abordat aquesta qüestió, i en aquest cas les estratègies per poder satisfer aquestes necessitats quedaven en mans de les dones, i passaven, sobretot per renunciar a altres activitats fora del temps de treball – com les de caràcter comunitari -, o, directament, havien implicat renunciar a parts de l'esfera del desenvolupament personal, com els estudis o el temps per una mateixa.

Des del punt de vista de la recerca considero que l'enfocament i resposta col·lectiva a aquestes necessitats de conciliació que van més enllà de l'àmbit familiar són un aspecte a tenir en compte en la transformació de la societat, en el sentit que l'empresa cooperativa es responsabilitza de la reproducció de les persones, més enllà de la família.

4.2.3. L'esfera comunitària

Respecte l'esfera comunitària, les activitats identificades feien referència a la participació en associacions de diversos àmbits (lleure educatiu, entitats culturals i entitats de caire polític o reivindicatiu) i les activitats que aquestes desenvolupaven (assajos, xerrades, activitats pròpies del lleure, actuacions, etc.).

El principal repte era el fet mateix de participar-hi, ja fos com a membre activa o com a simple espectadora o oient. Aquestes activitats es desenvolupen, majoritàriament, fora dels horaris laborals convencionals, sobretot a partir de les vuit del vespre entre setmana, o els caps de setmana. Per tant, davant d'aquest repte, pràcticament cap de les cooperatives havia desenvolupat estratègies per fer-hi front, ja que els horaris de l'activitat cooperativa no impedièn de manera directa aquesta participació. Les estratègies desenvolupades eren, per tant, individuals i implicaven en la majoria dels casos relegar aquestes activitats en un segon pla, negociar amb la parella l'assistència a aquestes activitats o, en altres casos, renunciar-hi.

No obstant això, en totes les entrevistes l'activitat d'incidència fora la cooperativa és quelcom que s'ha anat abandonant progressivament més tard o més d'hora per incompatibilitat de les dedicacions d'hores que impliquen la participació en aquests espais amb el treball a la cooperativa, i el treball domèstic i de cures – incloent la cura pròpia -:

«Jo crec que ara he d'anar deixant coses. Perquè participo a coses que fa més de trenta anys que hi participo, i començo a estar com cansada. Ha arribat el moment de recluir-se a casa i començar a fer activitats més contemplatives. Clar, jo toco el flaviol amb els gegants des de fa trenta-quatre o trenta-cinc anys, i estic amb coses de carnestoltes, i tot lo de les santes... i ara estic com cansada d'això, ja no em vé de gust. [...] Nosaltres sempre hi serem, si necessiten algo ja saben on venir-nos a buscar.» (Georgina, La Mata)

4.2.4. A mode de conclusió

Analitzant les vides quotidianes d'aquestes dones podem afirmar que en el marc del cooperativisme, el temps de treball continua estructurant la vida de les persones i les dones. I

que en el cas de les dones amb fills, sovint desapareix la possibilitat de tenir temps reproductiu per a la cura pròpia o el desenvolupament personal, així com per a la participació comunitària.

Un aspecte interessant, i que des del punt de vista de gènere pot ser interessant de seguir explorant en el marc del cooperativisme, és l'assumpció col·lectiva de determinades necessitats, com són la conciliació amb la vida familiar i, en força casos, personal. En aquest sentit cal reconèixer que la presència creixent de les dones en el cooperativisme, un marc de treball que disposa d'espais d'autoorganització o participació, ha impulsat en el seu sí que les seves necessitats fossin escoltades i s'hagin elaborat i assajat, de manera consensuada, mecanismes per donar-hi resposta. Entre aquestes necessitats destaquen les de conciliació amb la vida familiar que, gràcies a que moltes dones les han reivindicat i negociat, han estat una possibilitat a l'abast, també, dels homes. En molts dels relats analitzats, les cooperatives han establert permisos de paternitat més llargs per als homes, o han instaurat dinàmiques de cura o espais per a l'expressió de les pròpies necessitats – tant en el sí del lloc de treball com en la vida quotidiana -. Ambdues pràctiques han facilitat i impulsat que els homes assumissin tasques i responsabilitats de cura tant en les cooperatives com en les respectives esferes domèstiques.

4.3. Àmbits i estructures d'oportunitat d'incidència en l'entorn

4.3.1. Àmbits i estratègies d'incidència en l'entorn

Com s'ha desenvolupat al marc conceptual i breument al capítol anterior, el conflicte treball-vida-comunitat està estructurat al voltant del temps de treball remunerat, i això també és així en el marc del cooperativisme. Al llarg dels apartats anteriors s'ha constatat que la voluntat

incidència en l'entorn i la comunitat era un dels motors i motivacions d'empendre cooperativament entre aquestes dones – i la incidència en l'entorn és, com també s'ha vist, un dels principis del cooperativisme -. És per aquest motiu, que en resposta als interrogants que es planteja la recerca, ens han semblat idoni analitzar la qüestió de la incidència en l'entorn a través del mitjà a través del qual es fa, ja que aquest té diverses implicacions en el conflicte treball-vida-comunitat força rellevants des del punt de vista de gènere.

Mitjançant l'anàlisi de la informació recollida durant el treball de camp s'han identificat cinc tipus de mitjans d'incidència en l'entorn: mitjançant l'activitat cooperativa remunerada, mitjançant l'activitat cooperativa no remunerada, mitjançant la pròpia organització del treball en el sí de la cooperativa, mitjançant la participació en entitats del teixit social i comunitari de la ciutat, i mitjançant el consum.

4.3.1.1. Activitat cooperativa remunerada

Un dels grans i principals mitjans d'incidència en l'entorn identificat per les pròpies dones era la pròpia activitat de la cooperativa. Molts dels productes venuts, projectes o serveis realitzats per les cooperatives tenen voluntat de transformació social o incidència en l'entorn. És el cas de les joguines i serveis d'Artijoc, que promouen el joc respectuós, cooperatiu i no sexista; l'enfocament laboralista i de promoció del cooperativisme del Col·lectiu Ronda; la programació cultural alternativa de l'Ariet al Cafè de Mar; el desenvolupament de plans lectors per part de Buc de Llibres; l'activitat comunitària de Musicop; i els projectes audiovisuals de contingut polític i social de Clack.

En totes les cooperatives, les dones entrevistades han identificat que el contingut de transformació social dels seus projectes, productes i serveis amb impacte de gènere ha estat

degut, en gran mesura, a la seva mirada sensible a les desigualtats de gènere: si bé no s'han trobat resistències per part dels seus companys treballadors homes, si que han detectat oblits o poca sensibilitat en aquest sentit, i elles són les que s'han trobat, per exemple, recordant la qüestió de la paritat i la representativitat en actes, audiovisuals o autores, o el fet de mostrar un referents i experiències positives de dones, etc.:

«Per posar un exemple, perquè ara no soni sexista, el fet de ser més sensibles no, perquè en Joan i l'Eloi ho són molt, i potser més que jo segurament. Però per exemple, quan fem una producció o un documental jo tinc molt al cap que intentem entrevistar tantes dones com sigui possible, o que sigui equitatiu, o que si no poden ser el mateix nombre de dones que homes intentar augmentar sigui com sigui el de dones. Jo crec que potser detalls així... però ells també tenen en compte aquestes coses, que tampoc no vull que sembli «sort de nosaltres dues que els portem per bon camí», saps? Perquè ells també tenen molta sensibilitat amb el tema femení i de les dones.» (Glòria, Clack)

Una altre mecanisme d'incidència en l'entorn, enfocada sobretot a la promoció i enfortiment del cooperativisme, és la creació de mercat social amb accions com el proveïment de béns i serveis entre cooperatives, o el fet de tenir tarifes o preus més econòmics per a cooperatives o altre entitats de l'economia social i solidària.

Evidentment, tota acció empresarial genera una incidència en l'entorn, sigui aquesta conscient o no. I entre les dones entrevistades s'ha detectat molta consciència sobre el tipus d'incidència que busquen o generen en la seva activitat:

«Sí! És una cosa que parlem molt i ens hem adonat sobretot amb l'arribada del Nico... Artijoc és molt imperfecte i no dissimula en fer-ho, no sé com explicar-ho. Bueno, no intentem ser

massa perfectes. En òrgans que fins i tot és com que t'ho demanen... vas a fer una reunió amb la Generalitat i apareix la Mireia amb les seves ojeras amb el nen enganxat a la teta. Que un altre intentaria tapar això... en aquest sentit, en el sentit d'imatge i funcionament. Per nosaltres és un argument vàlid dir «ostres, el meu fill s'ha posat malalt i no t'ho he pogut fer». No és algo que amaguem. O sigui, pel fet de ser dona hi ha coses que Artijoc surt com perdent, econòmicament vull dir. Que tinguem fills, que els volguem portar a la feina.... I això no ho amaguem.» (Lali, Artijoc)

Evidentment no tots els productes, projectes i serveis desenvolupats per les cooperatives d'aquestes dones tenen la incidència que elles voldrien, ja que la qüestió de la demanda de la clientela juga un paper important en la sostenibilitat econòmica de la cooperativa. Davant d'aquesta qüestió, les estratègies de les cooperatives difereixen: algunes aposten per fer només activitats amb la incidència que volen, altres són més flexibles en aquest sentit i assumeixen que això només és possible si la cooperativa té el finançament assegurat, i això implica donar serveis o productes que no sempre estan alineats amb la seva voluntat.

4.3.1.2. Activitat cooperativa no remunerada

Un altre mitjà d'incidència en l'entorn és l'activitat que es fa en el sí de la cooperativa, però que no es dona de forma remunerada.

Una d'aquestes activitats són les accions d'intercooperació i participació en xarxes, sovint del sector, del propi cooperativisme, o de l'economia social i solidària. La intercooperació és un dels altres principis del cooperativisme, i totes les cooperatives de les dones entrevistades desenvolupaven activitats d'intercooperació i participació en xarxes. En el cas de les dones entrevistades les seves cooperatives participaven en espais d'intercooperació local (Xarxa

d'Economia Solidària de Mataró, Unió de Cooperadors, Fundació Unió de Cooperadors), i espais d'intercooperació de Catalunya (Federació de Cooperatives de Treball de Catalunya, Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya).

Més enllà de la intercooperació, les cooperatives també participaven d'altres espais de xarxa com poden ser Òmnium Cultural, la Xarxa de Restauració de Catalunya o col·legis professionals; d'espais i projectes puntuals - sobretot locals - com la Comissió Peiró 75 o el Premi Helena Jubany, entre d'altres; o posen la cooperativa (el local, els mitjans de comunicació, etc.) al servei d'entitats i projectes de base o lluites d'organització popular, com poden ser, per exemple, assemblees per la salut pública.

El tipus d'incidència en l'entorn que es donava mitjançant la participació en aquests espais era, sobretot, referent a l'enfortiment del cooperativisme i l'economia social, a la transformació del consum i el proveïment, o en transformar la cultura de l'oci i del consum cultural. Moltes d'elles assenyalaven que alguns d'aquests espais eren força masculinitzats i/o poc sensibles a les desigualtats de gènere i que, de nou, havia estat gràcies a elles i a les altres dones participants, que aquesta mirada s'havia incorporat en aquests espais, malgrat les resistències existents.

«En els sindicats sempre hi ha la idea del sindicato y del hombre trabajador, del sindicalista, i amb el tema de... de fet a l'assemblea són tot homes i una dona. Jo ara mateix no hi participo directament però sí que és un tema que ells mateixos saben i estan treballant. Però el dels sindicats és un món super masculinitzat. Mai s'ha vist una dona sindicalista com a representant d'un gran sindicat, i amb els sindicats petits i de classe passa el mateix.» (Heura, L'Ariet)

Com la resta de principis cooperatius, en què consisteix o com es materialitza la intercooperació no està definit, i cada cooperativa ho desenvolupa com considera. En els casos de les dones entrevistades aquesta participació no es remunerava de manera extraordinària: en algunes cooperatives aquesta activitat era laboral i es consideraven hores laborals, i en altres era un a més a més de la feina diària. En tots els casos, però, participar d'aquests espais no eximia els seus participants o les seves participants del treball a realitzar dins la pròpia cooperativa i, per tant, es consideressin hores laborals o no, sovint s'acabava fent com a hores extres.

Al preguntar per qui participava d'aquests espais i com es decidia qui hi assistia no es van detectar diferències de gènere. Ara bé, a l'analitzar la composició de la Fundació de la Unió de Cooperadors, es va detectar que – malgrat la Unió fos paritària -, hi havia una gran disparitat entre els membres que aquesta escollia com a representants a la Fundació. Això ens pot indicar que, malgrat s'hagi avançat en termes paritaris en òrgans de representació, a mesura que s'avança en la delegació d'aquesta es pot tendir a la no paritat.

Sí que es van identificar diferències entre les cooperatives i entre les dones entrevistades en el nivell de participació en aquests espais. Aquelles que més es podien implicar eren les que o bé no tenien fills o els tenien molt grans, o bé no tenien persones dependents al càrrec. Les dones que protagonitzaven experiències d'intercooperació eren, majoritàriament, dones joves i dones grans; i hi havia un buit important entre les dones de mitjana edat.

«Llavors, quan s'han de fer reunions a la Xes de Mataró, jo hi vaig... però és que a vegades no puc. A vegades és una tarda que tinc lliure, amb les meves hores extres, i aquelles hores extres les tinc ocupades dues setmanes abans! És la sensació aquesta de no arribo, no arribo, no arribo. I això sempre.. buf.» (Lali, Artijoc)

Veurem, més endavant, quines estructures de limitació i oportunitat troben les dones en aquests dos aspectes assenyalats.

4.3.1.3. Organització dels treballs en el sí de la cooperativa

Un altre mitjà d'incidència en l'entorn, i del que molt sovint eren conscients les dones entrevistades, és el de la pròpia organització dels treballs. La majoria de cooperatives, sobretot les petites, presenten molta flexibilitat en la organització del treball, amb la voluntat d'adaptar-se a les necessitats de les seves sòcies de treball i, en alguns casos, fins i tot de les seves treballadores assalariades.

«Clar, la cooperativa, i abans de constituir-nos també, perquè sempre hem actuat d'una manera molt cooperativa, és molt sensible a les necessitats de tots quatre, i de cinquens i sisens que vagin sumant-se al projecte. Hi ha molta flexibilitat horària, els temes personals com paternitats i maternitats van per sobre de la feina... I el que et deia dels estatuts, quan vam incloure que es podien allargar les baixes això també és tot el que ens aporta la cooperativa, perquè fins llavors no n'haviem ni parlat. I va ser en fer els estatuts que vam parlar sobre què afegim o què podem millorar. I no sé, sobretot això, la flexibilitat horària i el fet aquest... que suposo que és una cosa de l'economia social, que el benestar personal i individual vagi per sobre del benestar empresarial, perquè ens entenguem.» (Glòria, Clack)

El marc mínim d'organització laboral que les cooperatives han d'aplicar és el de l'Estatut dels Treballadors, i totes han d'elaborar el seu propi estatut de treball per a les sòcies de treball en el que, en la majoria de casos, es millora aquest marc legal. Així doncs, en totes les

cooperatives de les dones entrevistades, s'ha trobat que s'han millorat, per exemple, les condicions dels permisos de maternitat i paternitat, dels permisos d'excedències, de les baixes, dels horaris, de la remuneració. Quan hi han sigut, aquestes millores - que són iguals per a totes les sòcies - tenien l'objectiu de donar resposta a les necessitats de les persones sòcies. I des de la perspectiva de gènere, de l'economia feminista i de la vida quotidiana això és un gran avenç en el món laboral.

Ara bé, és cert que el procés mitjançant el qual les necessitats que una persona sòcia presenta es legitimen per esdevenir necessitats de totes les sòcies o necessitats que la cooperativa es responsabilitza de donar-hi resposta està clarament influenciat per la construcció social del gènere i les relacions de poder existents en aquest sentit. Sense anar més lluny, les dones entrevistades que actualment tenien els fills grans, explicaven com en el seu moment la cooperativa no va contemplar les necessitats de conciliació com a quelcom en el que havia de corresponsabilitzar-se i, per tant, no va modificar la seva organització interna:

«La veritat és que jo quan vaig tenir els fills no vaig tenir gaires facilitats, perquè legalment no hi havia tantes ajudes com ara, però tampoc em va ajudar gaire el fet d'estar en una cooperativa, la veritat. Potser perquè hi havia un volum de feina tan gran, i jo tenia algunes responsabilitats que eren difícilment substituïbles, que després veus que no, però en aquell moment... i no vaig trobar gaire diferència. (Júlia, Buc de llibres)

No obstant això, el fet de posar les necessitats de les persones sòcies al centre de la organització laboral no només té un impacte en la vida de la pròpia persona que en gaudeix, sinó també en el seu entorn proper: se'n beneficia la família i la comunitat – si, per exemple, gràcies als mecanismes establerts pot tenir més temps per participar d'entitats o activitats comunitàries, i és un referent per a altres persones que s'animen a demanar aquestes condicions laborals als seus llocs de treball, siguin cooperativistes o no:

«De fet, en el moment de fer els estatuts, quan ens vam posar a redactar ara fa un any, vam proposar que la baixa per paternitat es pogués allargar un mes més. Llavors tenien quinze dies els homes. Nosaltres vam posar que pogués ser un mes més i que l'empresa pagaria el que és la base de cotització de la seguretat social, perquè tots quatre som autònoms. Som socis de la cooperativa, però tots quatre som autònoms. Llavors vam dir, deixem que els nois puguin fer un mes més i que l'empresa es faci càrrec de la base de cotització que t'hauria de pagar la seguretat social. I en el cas de les mares que poguéssim allargar dos mesos més per complir els sis mesos de lactància que recomanen i també, que l'empresa et pagui la base de cotització» (Glòria, Clack)

Amb les experiències explicades per les dones protagonistes de la recerca s'ha constatat, també, que molts dels canvis introduïts per les dones – sobretot els que fan referència a la qüestió de la conciliació o les millores en les baixes de maternitat – han estat un precedent per als homes de la cooperativa: mitjançant la seva demanda, aquesta s'ha legitimat a nivell simbòlic i estructural per a tots els membres de la cooperativa; en molts casos, per exemple, s'ha vist amb bons ulls i s'ha impulsat que els homes s'agafessin baixes de paternitat més llargues, amb l'impacte que això té en la seva implicació en les tasques domèstiques i de cures, i en el repartiment equitatiu d'aquestes.

4.3.1.4. Participació en entitats del teixit social i comunitari

Un altre mitjà d'incidència a l'entorn identificat per les dones entrevistades és la participació a nivell individual en entitats del teixit social i comunitari, com entitats culturals (gegants, diables), de lleure (esplai), escolars (AMPA, AFA), assemblees feministes, o sindicats.

La incidència que buscaven o tenien era, segons elles, d'aportar la perspectiva de gènere i democràtica en aquests espais, de contribuir a tenir un teixit social local viu i, en el cas del sindicat, una organització de classe:

«A la colla dels gegants, per exemple, abans hi havia un cap de colla... i no vam para fins que hi va haver una assemblea oberta. Vam estar batallant perquè no hi hagués un cap visible. Sí que cada cosa té el seu responsable, però jo crec que les coses s'han de decidir per assemblea, i s'han de debatre. I almenys, als llocs on he estat jo crec que sempre hem intentat que fos així». (Georgina, La Mata)

En aquest sentit, la majoria de dones entrevistades havien format part d'algun d'aquests col·lectius prèviament o a l'inici de l'activitat cooperativa, i identificaven que l'entrada a la cooperativa o l'inici del projecte cooperatiu havien implicat una disminució de temps, energies i dedicació a aquestes entitats. I en els casos en els que el projecte cooperatiu no havia acabat amb la participació en aquests espais, sí que ho havia fet, més endavant, la maternitat.

4.3.1.5 Consum i finances

L'últim aspecte identificat d'incidència en l'entorn era la participació, també a nivell individual, de xarxes de consum alternatiu com Som Energia (electricitat), Som Connexió (telefonía i internet), l'Abacus (productes d'oficina, llibreria i joguines) o cooperatives locals de consum alimentari; i de finances com el Coop57 o diferents entitats de banca ètica. Si bé totes van comentar que no podien participar de manera activa en aquestes xarxes de consum i només en formaven part com a consumidores, totes explicaven que procuraven, sempre que podien, fixar-se en què i a qui consumien:

«La limitació del temps és important. Havíem estat a la cooperativa de consum de L'Estrella, i també fa relativament poc ho hem deixat pel mateix, no podíem anar a les assemblees... I ara mateix no participo de res més. A nivell personal, sense participar-hi, som socis de som energia, som socis del coop57... sí que en el dia a dia acabes intentant comprar productes i a botigues que... doncs millor l'Abacus que el Carrefour». (Lia, Col·lectiu Ronda).

Mitjançant el consum en aquestes xarxes es possibilita que aquestes creixin, es consolidin i es legitimin socialment, tot contribuint a la creació d'un nou model econòmic de producció, venda i consum, alineat al cooperativisme i l'economia social i solidària.

L'àmbit del consum quotidià i domèstic ha estat, durant molt de temps, associat a les tasques desenvolupades per les dones en l'àmbit del treball reproductiu, i per aquest motiu considero molt rellevant des de la perspectiva de gènere que les dones entrevistades identifiquessin el consum com un element d'incidència en l'entorn del qual participaven; no va ser així, per exemple, en el cas de la participació en partits polítics, que si bé s'identificava cap d'elles hi participava.

4.3.2. Estructures d'oportunitat i limitació

Fruit del treball de camp realitzat, s'han identificat diferents estructures que possibiliten o dificulten la participació de les dones en aquests espais de participació. Al tractar-se d'una recerca qualitativa, l'interès d'aquesta identificació no rau tant en la seva incidència sinó en el poder descriure perquè passa i com s'experiència.

4.3.2.1 Estructures d'oportunitat

- ***El propi projecte cooperatiu***

El propi projecte cooperatiu pot ser una estructura d'oportunitat per a la incidència en l'entorn. En primer lloc, per la organització horitzontal, democràtica i autogestionada, que permet a les persones sòcies de treball incidir en la organització dels temps i els treballs. En segon lloc, perquè dota a les seves participants d'habilitats que els permeten liderar i gestionar un projecte d'emprenedoria i/o col·lectiu (lideratge, organització, consens, gestió de conflictes...). En tercer lloc, per la seva base col·lectiva, que dota de suport i capacitat d'organització davant les diverses necessitats de les persones sòcies. I per últim, desenvolupant mitjançant el propi projecte cooperatiu una activitat empresarial de caràcter comunitari, i facilitant i reconeixent (remuneradament o en hores de treball) els espais d'intercooperació i participació fora de la cooperativa, dotant els seus membres d'habilitats en aquest sentit, i facilitant la organització de la conciliació de tots els treballs i esferes:

«El fet de participar en les decisions d'una empresa et fa, una entendre millor el que és una empresa, el que és el treball, el valorar les coses bones i dolentes que pot tenir, aprendre a sospesar-ho tot, et dona eines com per... clar, jo a l'altra cooperativa hi vaig entrar que ja estava muntada, però em va servir molt d'aprenentatge per després muntar aquesta. I trobo que està bé que... estic satisfeta d'haver treballat havent de decidir coses, no jo sola o que em vingui donat, sinó d'haver de parlar-ho tot. Que a vegades és molt pesat, però per altra banda trobo que és la manera més justa i millor per portar endavant qualsevol feina, empresa o cosa. Jo trobo que això estaria molt bé que tot fossin cooperatives, perquè crec que aniria tot millor.» (Júlia, Buc de Llibres)

En els casos analitzats, aquesta participació fora de la cooperativa també generava un benefici a la cooperativa, algunes vegades en format monetari, però la majoria sota altres formes: contactes, visibilitat, reconeixement, etc., tot establint una relació de reciprocitat i corresponsabilitat amb la societat i les entitats del teixit social.

- ***Els valors i principis cooperatius***

Els valors i principis cooperatius doten d'un sentit i horitzó comú la major part d'activitats que desenvolupa la cooperativa, tant aquelles remunerades com les que no:

«Jo crec que el cooperativisme m'ha aportat poder treballar de la manera que tu vols que funcioni el món i l coses. Que se't tingui en compte, i que tu puguis aportar, amb responsabilitat, i amb la capacitat de poder adaptar el teu entorn, i entre tots col·lectivament poder aportar i poder sumar, poder fer-te un lloc a la teva manera i les teves necessitats, i amb les teves prioritats i preferències. Això no treu que a vegades sigui difícil. Les relacions humanes són complicades... el nostre projecte té molt de visceralitat i molt d'enganxe, perquè no deixa de ser un projecte de vida, i no només del lloc on em guanyo els diners». (Lia, Col·lectiu Ronda)

Malgrat s'entenguin de manera diferent en les diferents iniciatives cooperativistes, el principis de fons com la gestió democràtica, la participació i el compromís, l'autonomia, la formació interna, la intercooperació, la voluntat d'arrelament i incidència en l'entorn, i els valors de l'autoajuda, la igualtat o la solidaritat faciliten un substrat simbòlic fèrtil per a la igualtat i l'equitat, la corresponsabilitat, i la centralitat de la sostenibilitat de la vida.

- ***Entitats corresponsables***

Una altra estructura d'oportunitat identificada és la que possibiliten les entitats que es consideren corresponsables de la sostenibilitat de la vida, i estableixen mecanismes per a facilitar la participació dels membres que tenen persones dependent al càrrec: canviar l'horari de les reunions presencials, garantir un seguiment real i una incidència real més enllà de la presencialitat, o, com en el clar cas de les xarxes de consum, establir diferents nivells de participació:

«Clar, la cooperativa, i abans de constituir-nos també, perquè sempre hem actuat d'una manera molt cooperativa, és molt sensible a les necessitats de tots quatre, i de cinquens i sisens que vagin sumant-se al projecte. Hi ha molta flexibilitat horària, els temes personals com paternitats i maternitats van per sobre de la feina... I el que et deia dels estatuts, quan vam incloure que es podien allargar les baixes això també és tot el que ens aporta la cooperativa, perquè fins llavors no n'havíem ni parlat. I va ser en fer els estatuts que vam parlar sobre què afegim o què podem millorar. I no sé, sobretot això, la flexibilitat horària i el fet aquest... que suposo que és una cosa de l'economia social, que el benestar personal i individual vagi per sobre del benestar empresarial, perquè ens entenguem.» (Glòria, Clack)

D'aquestes entitats, més que ser corresponsables en sí mateixes, direm que creen mecanismes per facilitar la conciliació d'algunes esferes de la vida de les seves persones sòcies treballadores, o per posar algunes necessitats personals al centre de l'activitat cooperativitzada.

- ***Una cultura integrada dels treballs***

Una cultura del treball que entén que tots els treballs – remunerats, no remunerats, productius, reproductius i comunitaris – són necessaris i igual d'importants, facilita que tota la societat es corresponsabilitzi de fer possible que tots es desenvolupin en un marc equitatiu i de benestar:

«Portarem la comunicació de l'Ateneu Cooperatiu, farem també temes audiovisuals i ajudarem a impulsar activitats que es facin des d'aquí, amb la comunicació, la organització i tal. [...]. [Respecte si la participació a la comissió Peiró 75 es percep com a laboral o activista] Depèn de com es vegi, perquè per nosaltres és un projecte de feina, però clar, el retorn econòmic pràcticament no hi és, per tant forma part de l'activisme cooperatiu, entenc. Clar, per nosaltres són projectes que ens els prenem tots seriosament i de manera professional igual, però és més perquè creiem que ho hem de fer i perquè creiem en el projecte, no com un projecte més de l'empresa. Això segur, perquè si no no ho fariem.[...]» (Glòria, Clack)

En les experiències analitzades s'han trobat cooperatives que entenen que el seu treball a la cooperativa és alhora comunitari i de cures, dels propis membres i de les seves famílies.

4.3.2.2. Estructures de limitació

Entre les estructures de limitació, s'han identificat les següents:

- ***La cultura del treball i l'esforç***

La centralitat del temps de treball i, concretament, la concepció que impera en el marc del cooperativisme, de la cooperativa com a projecte de vida del qual una és responsable condueix, moltes vegades dinàmiques d'hiperresponsabilització, i a la sensació de ser

indispensable per a la supervivència del projecte. Des d'aquest punt de vista, moltes dones renuncien a altres esferes de la vida social o les releguen en un segon pla:

«Quan vaig entrar començava a haver-hi més dones, i començava a haver-hi reptes importants amb el tema de la conciliació. És una feina molt absorbent i sempre en tenim molta.. la feina no te l'acabes, i també tenim la cultura interna de molta dedicació i molt d'esforç... i llavors les que començaven a ser mares van començar a dir «jo necessito més temps, necessito uns horaris més flexibles... i es va començar amb moltes reticències: «això és un projecte de vida i aquí estem tot el que faci falta, i els fills ja... i sinó no en tinguis tants» (Lia, Col·lectiu Ronda).

- ***L'organització del propi projecte cooperatiu***

Les estructures de treball dins la pròpia cooperativa sovint condueix a que realment les persones siguin indispensables. Això, juntament al context de precarietat, implica que les persones dediquin moltes hores per tal que sigui sostenible, conduint a dinàmiques d'autoexplotació:

«Clar, aquí no, aquí pringues molt, treballes divuit hores al dia, no saps si els teus fills són teus o de qui són, perquè no els veus... No compensa. Clar, quan vam fundar-la érem molt joves, teníem vint-i-pocs anys i teníem molta il·lusió.[...] Però a vegades no saps i compensa. Sí que hem mantingut la feina, però a costa de què.. [...] Clar, si jo em foto malalta La Mata se'n va la merda, i això és una tortura, no sé com fer-ho» (Georgina, La Mata).

- ***L'organització social al voltant de les necessitats de les dones i els infants derivades de la maternitat***

La concepció cultural de la maternitat, juntament amb l'estructura individualitzada de cures dels infants i l'encara permanent divisió sexual del treball domèstic i de cures, fa molt difícil la participació de les dones en determinats espais, malgrat les cooperatives tinguin mecanismes per facilitar la conciliació. Alhora, aquests espais – inclosos els d'intercooperació –, que també s'estructuren al voltant de la centralitat del treball, no faciliten mecanismes de participació, com fer les reunions a hores conciliables amb la cura d'un nadó:

«Jo crec que la societat en general no està preparada per funcionar amb un nen a prop. Ni l'activisme més progrè. És que lo de ser mare en aquest punt és molt bèstia. I som mares les dues. I la gent tampoc ho entén. I d'alguna manera hi ha com el judici de que ... O sigui, jo veig que és la realitat però que també hi ha judici, de que un cop que ets mare ni t'aniràs de viatge pel món, com si tenir un nen fos com tenir un pes de cincmil quilos enganxat al peu, que no et poguessis moure, ni tampoc faràs coses guais com assemblees ni muntar actes... no sé és la realitat, però tampoc hi ha mecanismes que et facilitin.» (Lali, Artijoc).

- ***L'organització social al voltant de la conciliació entre les esferes laborals i personals***

La conciliació amb la vida personal i comunitària (temps per a la cura i desenvolupament personal, social, per a l'associacionisme...) no gaudeix de la mateixa legitimació social que la familiar:

«No un xoc, però òstia, sí que entra el conflicte de «jo no tinc fills, tu tens fills, però com fem la organització del temps», perquè no sembli que és més important el fet que tu tinguis fills i jo no els tingui, no perquè no tingui temps sinó perquè jo no vull. Llavors la conciliació en

aquest aspecte ha sigut complicada, però bueno, ho anem trobant. Perquè sinó ens vam trobar en el moment de dir «hem d'adaptar tot l'horari de la cooperativa als horaris de la guarderia dels fills de'n Carlos?». [...] I és el punt que entra de dir «i si jo vull passar temps amb els meus gats com ho fem això»? Evidentment que entenem que tenir un fill suposa una càrrega... bueno, una càrrega... un temps i una dedicació que evidentment és necessària, però tot i així, el fet que no tots siguem pares o mares, que només hi hagi una persona que pugui perquè té càrrega familiar, és complicat de conciliar». (Heura, L'Ariet)

Si bé sembla que la perspectiva de que això és important comença a permear en alguns espais laborals cooperatius, no es considera una prioritat ni una cosa de la qual la cooperativa s'hagi de corresponsabilitzar.

- ***Les dinàmiques de poder fruit de la masculinització de determinats espais***

Algunes de les dones entrevistades van titllar certs espais de masculinitzats i poc permeables a la perspectiva de gènere – inclosos espais d'intercooperació -:

«En els sindicats sempre hi ha la idea del sindicato y del hombre trabajador, del sindicalista, i amb el tema de... de fet a l'assemblea són tot homes i una dona. Jo ara mateix no hi participo directament però sí que és un tema que ells mateixos saben i estan treballant. Però el dels sindicats és un món super masculinitzat. Mai s'ha vist una dona sindicalista com a representant d'un gran sindicat, i amb els sindicats petits i de classe passa el mateix» (Heura, L'Ariet)

Aquests espais eren, segons elles, poc curosos i inclusius, molt tècnics i poc de suport, i no s'hi sentien a gust per participar o els resultava molt difícil.

- ***El burn out o la saturació en l'àmbit de la participació***

Algunes dones van posar de manifest que havien deixat de participar en certs espais degut a la saturació i frustració que hi sentien, per la qüestió de la conciliació, i per tenir la sensació d'haver de lluitar i demostrar constantment el seu punt de vista o rol. Alhora, sentien que eren espais molt tècnics i desvinculats de les necessitats de les persones, malgrat formessin part del marc cooperatiu de treball:

«Ara mateix no participo de res de res. Ja et dic... no, perquè jo crec que em vaig quedar molt saturada després de tants anys a Robafaves. Llavors sí que estava més ficada en moltes coses, i em vaig quedar molt saturada de no tenir temps per mi i pels meus. Jo tinc 3 fills, que ja són grans, i m'en vaig com cansar molt de tot plegat. I ara estic més que bueno.... participo puntualment si alguna cosa m'interessa, però com a participant. Però no estic associada enlloc ni res que em representi una obligació. I em sembla que ells dos més o menys tots per aquí. Vam quedar molt saturats» (Júlia, Buc de llibres).

5. Resultats i conclusions

Prenent com a punt de partida que l'emprenedoria de les dones busca i té un impacte en les pròpies vides i en les comunitats de les que formen part (Berg, 1997; Hanson, 2003, 2009), la hipòtesi que ha donat forma i ha guiat el desenvolupament d'aquesta recerca des del seu inici ha estat que l'emprenedoria cooperativista juga un paper diferencial en aquesta incidència, en un sentit transformador no només de les relacions de gènere sinó de les relacions laborals i econòmiques, fent-les més equitatives, corresponsables i no androcèntriques.

Havent analitzat els itineraris i les experiències de les dones entrevistades – tot articulant-ho amb la literatura acadèmica existent –, s'exposaran els resultats de la recerca en els següents àmbits: les pròpies vides de les cooperativistes, els rols de gènere, la incidència sobre el model i organització del treball, i la incidència sobre les comunitats i l'entorn. Dins de cada un d'aquests àmbits el cooperativisme aporta trets diferencials respecte altres formes d'organització del treball; d'aquests, alguns són potencialitats per a l'assoliment de la igualtat i l'equitat reals i efectives en el sí del cooperativisme i la societat, la millora del benestar de les dones i les comunitats, i un canvi de paradigma de la vida per a fer-la més vivible i sostenible; i altres suposen encara un repte per a l'assoliment d'aquestes fites i que, al nostre parer, caldria posar sobre la taula i enfocar com a moviment.

5.1. La incidència sobre les pròpies vides

A nivell d'incidència sobre les pròpies vides, el cooperativisme permet a moltes dones – sobretot joves, de classe mitja alta i sense fills, perquè els inicis es caracteritzen per llargues jornades, molta intensitat emocional i retribucions baixes, que fa l'activitat emprenedora

sovint poc compatible amb responsabilitats familiars – d'agafar les regnes d'una situació laboral desfavorable (atur, precarietat, poques oportunitats laborals d'un camp particular, acomiadament...) tot creant-se un projecte d'ocupació estable en el temps que els permeti desenvolupar-se professionalment i societàriament; fet que implica el desenvolupament de capacitats per emprendre i gestionar iniciatives de treball individual o col·lectiu, ja sigui aquest remunerat o no. Alhora, aquest projecte d'autoocupació cooperativa els permet treballar segons les pròpies conviccions ideològiques i en millors condicions d'igualtat que en altres espais laborals (destaquen la horitzontalitat, el consens i la democràcia), així com la possibilitat d'autoorganitzar-se per donar resposta de manera col·lectiva a necessitats individuals en diferents esferes de la vida (sobretot respecte el desenvolupament personal i la cura de persones dependents. El fet col·lectiu, en aquest sentit, es viu com un mecanisme de suport laboral i personal que genera confiança i alleujament davant del fet d'emprendre.

Per altra banda, però, el cooperativisme encara no aconsegueix donar una resposta plena a les necessitats de conciliació amb la vida personal a la que aquestes dones aspiren i, malgrat que ofereixi estabilitat laboral en el sentit de tenir un lloc de treball assegurat de manera continuada en el temps, sovint les retribucions no són les desitjades per a aquestes dones.

5.2. La incidència sobre la organització i concepció del treball i l'emprenedoria cooperativitzada

A nivell d'organització del treball, l'emprenedoria cooperativa permet a moltes dones materialitzar una organització del treball diferent a la capitalista i a la lògica directiu-assalariat, que respongui a les seves inquietuds ideològiques sobre el treball. Per altra banda, moltes d'aquestes dones han incorporat a les seves cooperatives – en el moment de la fundació

o més endavant – mecanismes que han permès modificar lògiques del treball que no tenien en compte la cura de les persones dependents o la cura del mateix equip. Aquests mecanismes, que provenien de necessitats individuals, han esdevingut millores col·lectives tant per a homes com per a dones; ens referim, per exemple, a la millora dels permisos de maternitat i paternitat, o de cura de persones dependents, així com a la incorporació de mecanismes de cura dels equips de treball com reunions per abordar els conflictes o l'estat de les relacions a la cooperativa. Per últim, el cooperativisme porta al seu *adn* la possibilitat de desenvolupar un projecte d'incidència en l'entorn, segons les necessitats que detecten les pròpies persones sòcies. Fruit d'aquesta voluntat d'incidència, així com de la possibilitat de crear els propis mecanismes per posar les necessitats de les persones sòcies al centre del funcionament de la cooperativa, es considera que el cooperativisme difumina, d'alguna manera, les barreres entre els treballs productius-reproductius-comunitaris.

Per altra banda, però, es detecta que en les fórmules d'emprenedoria cooperativista el temps del treball continua estructurant la vida de les persones emprenedores. I s'apunta, també, que els mecanismes que es creen serveixen perquè la persona i les seves necessitats o característiques del moment (per exemple, en situació d'embaràs) no interfereixi en el desenvolupament del treball, i no a l'inrevés, que el treball, els seus ritmes i les seves lògiques s'adapti als ritmes de la persona. En aquest sentit, moltes dones valoraven que aquests mecanismes no modificaven les lògiques i la cultura del treball preestablertes, i que les allunyaven de la cooperativa, tant a nivell productiu, com societari i d'incidència, i no totes volien aquesta divisió tant profunda d'esferes o moments vitals que, sovint, els feia perdre capacitat d'incidència dins la pròpia cooperativa i, per tant, de les pròpies condicions de treball. Per últim, en molts casos es detecta que malgrat l'activitat estigui cooperativitzada, hi ha la sensació de ser indispensable i no poder faltar per motius de cura pròpia, de cura d'altres, de desenvolupament personal o d'incidència política i comunitària, fet que genera molta

angoixa a les entrevistades. En aquest sentit caldria revisar des d'una perspectiva de gènere, doncs, els sistemes de creences sobre el treball que encara perduren en el cooperativisme, així com la organització particular de la cada cooperativa per ser realment cooperativa i permetre que els seus membres siguin dispensables.

5.3. La incidència sobre els rols de gènere

Per a valorar i comprendre la incidència sobre els rols de gènere es considera que caldria ampliar aquesta recerca tot incloent la perspectiva, experiències i vivències dels homes. Però fruit del treball de camp fet podem posar de manifest que els canvis que les dones han aportat en les lògiques i cultura del treball – tot reivindicant les seves necessitats en tant que treballadores socialitzades com a dones i proposant i establint mecanismes concrets per donar-hi resposta – han tingut repercussions tant en les identitats i rols de gènere de les dones com dels homes. Respecte els homes, la incorporació de molts mecanismes que possibiliten i legitimen la cura dels equips així com de les persones diferents, han facilitat que més homes s'involucressin de manera més equitativa en les tasques domèstiques, de cura i criança, o que es responsabilitzessin de la cura i el benestar emocionals dels equips de treball dels que participen. Per la seva banda, l'emprenedoria cooperativa – tot i que segurament sigui comú a totes les formes d'emprenedoria de les dones – facilita que es visibilitzin experiències de dones que tiren endavant els seus propis projectes d'autoocupació i «la dona que es fa a si mateixa» comenci a formar part de l'imaginari col·lectiu; en aquest sentit, el cooperativisme aportaria – al nostre parer – el tret diferencial del «fer-se a si mateix però amb el suport del col·lectiu i posant en valor la interdependència», molt més alineat amb els plantejaments de l'economia feminista.

El repte que encara el cooperativisme en aquest sentit té a veure, però, amb els rols de decisió política tant dins com fora de la cooperativa. Si bé el nombre de dones que forma part dels consells rectors de les cooperatives va augmentant, la seva participació es redueix en actes d'incidència o de representació en espais d'intercooperació o comunitaris – sovint no remunerats – en edats vinculades, sobretot, a la criança.

5.4. La incidència sobre la comunitat i l'entorn

Partíem de la premissa que tota activitat emprenedora de les dones respon a les seves necessitats, tant pròpies com en relació amb l'entorn i, per tant, hi incideix millorant-les des dels seus punts de vista i necessitats. En el cas del cooperativisme, ens trobem que la incidència que es desenvolupa en l'entorn des de l'activitat cooperativitzada – no sempre remunerada però sí reconeguda - i de les dones que lideren aquestes empreses comparteixen uns determinats valors i principis que van més enllà de les pròpies necessitats, i connecten amb un horitzó ideològic vinculat a la democratització de la cultura, a la transformació dels models de producció i consum, a la promoció del cooperativisme com a forma de treball, a l'impuls d'un model d'oci i lleure cooperatiu i no consumista o al foment de la igualtat de gènere.

S'ha trobat, però, que sovint aquesta incidència per part de les dones només és possible o a través d'accions individuals fora de la cooperativa – consum, tipus de transports, etc – o bé si és a través de la pròpia activitat cooperativitzada i remunerada; ja que les dones, sobretot aquelles amb responsabilitats de cures a persones dependents, troben dificultats per desenvolupar-la quan aquesta incidència entra en el terreny de la intercooperació o en l'àmbit comunitari – que sovint implica més hores de treball no remunerat, en horaris que dificulten la

conciliació, i es donen en espais de treball i negociació amb lògiques masculinitzades –. Des de les cooperatives sovint no es concep que aquest treball d'intercooperació o comunitari siguin unes esferes sobre les quals la cooperativa s'hagi de corresponsabilitzar perquè les seves persones sòcies el puguin desenvolupar amb igualtat de condicions. Així, la manca de reflexió sobre aquests espais i la corresponsabilitat de la cooperativa en que siguin espais equitatius, contribueix a que es reproduïxin les lògiques que estableix la societat en aquest sentit.

5.5. Conclusions generals

A mode de conclusió podem afirmar, com s'ha vist, que l'emprenedoria cooperativa juga un paper diferencial en la incidència que té sobre la vida de les dones que la lideren i sobre els seus entorns i comunitats. Un paper que, a priori, sembla contribuir en major o menor mesura a la igualtat i equitat de gènere, a l'augment de la corresponsabilitat d'homes i dones en els treballs domèstics i de cures, així com de les empreses privades en la sostenibilitat de la vida, i a una incidència local i territorial que té en compte les necessitats de les dones perquè elles les posen al centre.

Malauradament, però, les dones de les cooperatives, com en altres modes d'organització del treball, encara es troben amb moltes estructures i sistemes de creences limitadores dins de propi cooperativisme i el moviment cooperatiu alhora d'articular aquesta incidència d'una manera que no els generi tensions, conflictes i malestars. Alhora, volem posar de manifest que el cooperativisme té en el seu sí la potencialitat, les eines i el substrat necessari per fer-se corresponsable del benestar individual i col·lectiu de les seves persones sòcies treballadores,

també en l'àmbit de la incidència en l'entorn, com s'ha vist en les experiències presentades, tot creant espais i mecanismes per fer-ho possible.

Considero que cal, però, que el moviment cooperativista encara ha de posar consciència de gènere sobre la cultura del treball, la corresponsabilitat de les cures i la incidència en l'entorn; cal que, de manera conjunta obri el debat sobre els mecanismes que les cooperatives elaboren davant d'això; i abordi de manera oberta, en tots els casos, les tensions, conflictes i malestars que tot aquest procés pot generar.

Per altra banda, des del punt de vista acadèmic, considero que com a fórmula d'organització dels treballs i de les necessitats que les persones sòcies treballadores tenen en diferents àmbits de la vida alternativa al capitalisme, el cooperativisme és un laboratori molt interessant on seguir aprofundint en la reflexió al voltant de la divisió o integració dels treballs productiu-reproductiu-comunitari, així com de la distribució de la responsabilitat de les cures entre els agents públics, privats, la comunitat i les unitats domèstiques; ja que, en certa mesura, el cooperativisme engloba els tres treballs i caldria seguir aprofundint en l'impacte de gènere que genera tant en les persones sòcies, com en les treballadores assalariades, com en la resta de la comunitat.

Espero que l'elaboració d'aquesta recerca inicial sobre la temàtica hagi aconseguit, en primer lloc, donar valor i reconèixer socialment la transformació que les dones de les cooperatives generen en les seves pròpies vides i comunitats a través de l'activitat cooperativitzada, però també en la seva vida quotidiana i espais comunitaris; en segon lloc, que permeti obrir el debat sobre el tema en el sí del cooperativisme, apreciament les seves potencialitats i alhora recordant que no hem de deixar de ser un moviment crític, ja que que el cooperativisme pugui ser transformador no vol dir que ho sigui; i per últim que hagi posat de manifest que cal encara

molta recerca, reflexió i debat tant en el sí de l'acadèmia, com des de l'administració, la societat civil organitzada, les empreses privades, l'economia social i el cooperativisme sobre la organització corresponsable dels treballs de cures – personals, familiars, comunitaris i laborals - entre tota la societat, per tal que aquests es desenvolupin de manera equitativa, curosa, socialment justa, de manera no androcèntrica, i amb la sostenibilitat de la vida com a horitzó.

6. Bibliografia

Alario, M., Morales, E. (2016) «Iniciativas de las mujeres: emprendimiento y oportunidades en el espacio rural de Castilla y León». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 62/3: 613-637.

Angeloff, T., Laufer, J. (2007) «Genre et organisations». *Travail, genre et sociétés* 2007/1 (17): 21-25.

Aarora-Jonson, S. (2017) «The realm of freedom in new rural governance: Micro-politics of democracy in Sweden». *Geoforum*, 79: 58-69.

Ateneu Cooperatiu del Maresme (2017) *Diagnosi de l'Economia Social i Cooperativa del Maresme. Octubre 2017*. Mataró: Ateneu Cooperatiu del Maresme.

Baylina, M., Garcia-Ramon, M., Porto, A., Rodó-de-Zárate, M., Salamaña, I., Villarino, M. (2017) «Work–life balance of professional women in rural Spain». *Gender, Place & Culture*, 24:1, 72-84.

Benería, L. (1981) «Reproducción, producción y división sexual del trabajo». *Mientras Tanto*, (6), 47-84.

Benería, L. (2015). “Neoliberalism and the Global Economic Crisis: A View from Feminist Economics.” In *Under Development:*

Gender, edited by C. Verschuur, I. Guérin, and H. Guétat, 257–285. London: Palgrave Macmillan

Butler, J. (2007) *El género en disputa*. Madrid: Paidós Iberica.

Carrasco, C. (ed.) (2014) *Con voz propia. La economía feminista como apuesta teórica y política*. Madrid: Oveja Roja.

Carrasco, C., Borderías, C. i Torns, T (eds.) (2011) *El trabajo de cuidados. Historia, teoría y políticas*. Madrid: Catarata.

Casellas, A. (2011) «La crisis, la geografía económica y Julie Graham: Alternativas de desarrollo local a partir de la crítica feminista». *Anales de Geografía*, 31 (2): 31-46.

COCETA (2009) *Estudio sobre la realidad social y laboral de las mujeres en el Cooperativismo de trabajo asociado en España*. [en línea] <http://www.coceta.coop/publicaciones/estudio-mujer-cooperativismo-espana.pdf> [última consulta: 21 de gener de 2015]

Daya, S., Authar, R. (2012) «Self, others and objects in an ‘alternative economy’: Personal narratives from the Heiveld Rooibos Cooperative», *Geoforum*, 43: 885-893.

Daya, S. (2014) «Saving the Other: Exploring the social in social enterprise». *Geoforum*, 57: 120-128.

Díaz, C. I Dema, S. (eds) (2013) *Sociología y género*. Madrid: Editorial Tecnos.

Driga, O., Lafuente, E., Vaillant, Y. (2009) «Reasons for the Relatively Lower Entrepreneurial Activity Level», *Sociologia Ruralis*, 49 (1): 70-96.

Economistas sin Fronteras (2017) *El enfoque de género en la economía social y solidaria: aportes de la economía feminista*. Dosieres Economistas sin Fronteras, 25. Madrid: Economistas sin Fronteras.

Ejermo, O., Kalso, H., (2016) «How important are local inventive milieus: The role of birthplace, high school and university education». *Geoforum*, 65: 387-397.

Ekynsmith, C. (2011) «Challenging the boundaries of entrepreneurship: The spatialities and practices of UK ‘Mumpreneurs’», *Geoforum*, 42: 104-114.

Estivill, J. (2009) «Espacios públicos y privados. Construyendo diálogos entorno a la economía solidaria». *Revista Crítica de Ciencias Sociais*, 84: 101-113.

Federació de Cooperatives de Treball (2016) *Estudi sobre gestió democràtica, transparència, igualtat de gènere i conciliació a les cooperatives de treball*. Barcelona: Federació de Cooperatives de Treball.

Federació de Cooperatives de Treball (2017) *IV Baròmetre Cooperatiu*. Barcelona: Federació de Cooperatives de Treball.

Fernández, A., Miró, I. (2016) *L'economia social i solidària a Barcelona*. Barcelona: Comissionat d'Economia Cooperativa, Social i Solidària - Ajuntament de Barcelona.

Garcia, J., Via, J., Xirinacs, L. (2001) *La dimensió cooperativa*. Barcelona: Icaria.

Gibson-Graham, J.K. (2008) «Diverse Economies: Performative Practices for “other Worlds”». *Progress in Human Geography*, 32 (5): 1-20.

Gibson-Graham, J.K.; Cameron, J. (2007) «Community enterprises: Imagining and enacting alternatives to capitalism». *Social Alternatives*, 26 (1): 20-25.

Berg, N. (1997) «Gender, place and entrepreneurship». *Entrepreneurship and Regional Development*, 9 (3): 259-268,

Hanson, S. (2009) «Changing Places through Women's Entrepreneurship». *Economic Geography*, 85 (3): 245-267.

Hanson, S. (2003) «Geographical and feminist perspectives on entrepreneurship». *Geographische Zeitschrift* 91:1–23.

Haraway, D. (1991) *Ciencia, cyborgs y mujeres: la reinención de la naturaleza*. Madrid: Cátedra.

Herslund, L. (2012) «The Rural Creative Class: Counterurbanisation and Entrepreneurship in the Danish Countryside». *Sociologia Ruralis*, 52 (2): 235-255.

Jané, J. (ed) (2014) *Guia d'economia social i solidària per a l'administració local*. Barcelona: Diputació de Barcelona.

Jones, L., Heley, J. (2016) «Practices of Participation and Voluntarism among Older People in Rural Wales: Choice, Obligation and Constraints to Active Ageing». *Sociologia Ruralis*, 56 (2): 176-196.

Koutsou, S., Notta, O., Samathrakakis, V., Partalidou, M. (2009) «Women's Entrepreneurship and Rural Tourism in Greece: Private Enterprises and Cooperatives» *South European Society and Politics*, 14:2, 191-209.

La Ciutat Invisible, SCCL (coord.) (2017) *Guia 2016-2017. L'economia social i solidària a Mataró*. Mataró: Ajuntament de Mataró.

Larrea, C. (2012) *Contribuciones antropológicas al estudio del desarrollo*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.

Larrinaga, A. I Amurrio, M. (2013) «Género y estructura de oportunidad participativa local: el caso de Bilbao, España ». *Revista Mexicana de Sociología*, 75 (2): 201-223.

Lawson, V. (2010) «Composing our careers: Susan Hanson's contributions to geography and geographers». *Gender, Place & Culture*, 17 (1): 49-54,

Mansilla, E. , Grenzner, J. I Alberich, S. (2014) *Femení plural. Les dones a l'economia cooperativa*. Barcelona: Diputació de Barcelona.

Massey, D. (1991) «A global sense of place». *Marxism Today*, 38: 24-29.

Matthaei, J. (2010) «Más allá del hombre económico: crisis económica, economía feminista y la economía solidària». *Revista Venezolana de Economía Social*, 19: 65-80.

McDowell, L. (2004) “Work, Workfare, Work-Life Balance and an Ethic of Care”, *Progress in Human Geography*, 28: 1–19.

McDowell, L. (2014) «Gender, Work, Employment and Society: Feminist Reflections on Continuity and Change *Work*», *Employment & Society* 28 (5): 825–837.

Moreno, S. (2007) *Temps, treball i benestar: una aproximació des de la vida quotidiana*. Universitat Autònoma de Barcelona: Tesi doctoral.

Nieto, F. (2006) «Las mujeres y el cooperativismo en los procesos de desarrollo local. Algunos ejemplos de la provincia de Málaga». *Documents d’anàlisi geogràfica*, 47, 31-52.

Osorio, M. (2014) «Economía solidaria e interdependencia: aportes desde perspectivas feministas». *Quadernos de psicología*, 16 (1): 153-165.

Pallarès-Blanch, M. (2015) «Women's eco-entrepreneurship: a possible pathway towards community resilience?» *Ager. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, 2015, Enero-Junio.

Pallarès-Blanch, M.; Tulla, A. F.; Vera, A. (2014). “La emprendeduría y la participación de las mujeres en el desarrollo rural del Alt Pirineu i Aran, Catalunya. Crisis y Oportunidades“, Actas del XVII Coloquio de Geografía Rural, Colorural. Girona, del 3 al 6 de setembre de 2014

Pérez Orozco, A. (2006) “Amenaza tormenta: la crisis de los cuidados y la reorganización del sistema económico”. *Revista De Economía Crítica*, 5: 7–37.

Pérez Orozco, A. (2014) *Subversión feminista de la economía. Aportes para un debate sobre el conflicto capital-vida*. Madrid: Traficantes de sueños.

Pérez Orozco, A. (2014) “Del trabajo doméstico al trabajo de cuidados” a Carrasco, C. (ed.) (2014) *Con voz propia. La economía feminista como apuesta teórica y política*. Madrid: La oveja roja.

Picchio, A. (2001) “Un enfoque macroeconómico ‘ampliado’ de las condiciones de vida” a Carrasco, C. (ed) *Tiempos, Trabajos Y Géneros*: 17–37. Barcelona: Universitat de Barcelona.

Prats, M. (1997) «Temps de la vida quotidiana i acció política». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 46 (XIII): 113-130.

Pujadas, J. (coord.) (2010) *Etnografia*. Barcelona: Editorial UOC.

Roca, J. (1998) *Antropologia industrial y de la empresa*. Barcelona: Ariel

Rodó-de-Zárate, M. (2016) «Geografies de la interseccionalitat: llocs, emocions i desigualtats». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 82, 141-163.

Sánchez-Flores, S., Royo, I., Lacomba, J., Marí, E., Benlloch, C. (2014) «Mujeres inmigrantes emprendedoras en el medio rural. Factor para la sostenibilidad económica y social de las áreas rurales de la Comunidad Valenciana», *AGER. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, 16: 69-109.

Sobering, k. (2016) «Producing and reducing gender inequality in a worker-recovered cooperative». *The Sociological Quarterly*, 57: 129-151.

Sofer, M., Tzipi Saada, M. (2017) «Entrepreneurship of Women in the Rural Space in Israel: Catalysts and Obstacles to Enterprise Development». *Sociologia Ruralis*, 57 (S1): 769-790.

Subirats, J. (2014) «Notes sobre canvi d'època i economia social. Noves polítiques de desenvolupament local?» a García Jané, J. (2014) *Guia d'economia social i solidària per a l'administració local*. Barcelona: Diputació de Barcelona.

Torns, T. (2008) «Tiempos de trabajo, tiempos de vida». *Gaceta sindical: reflexión y debate*, 10: 253-267.

Wagner, I., Birbaumer, A. « Les femmes cadres dans les entreprises innovantes». *Travail, genre et sociétés*, 2007/1 (17): 49-77.

Wittig, M. (2005) *El pensamiento heterosexual*. Madrid: Egales.

Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya (2017) *Informe del Mercat Social 2016*. Barcelona:

Xarxa d'Economia Solidària.